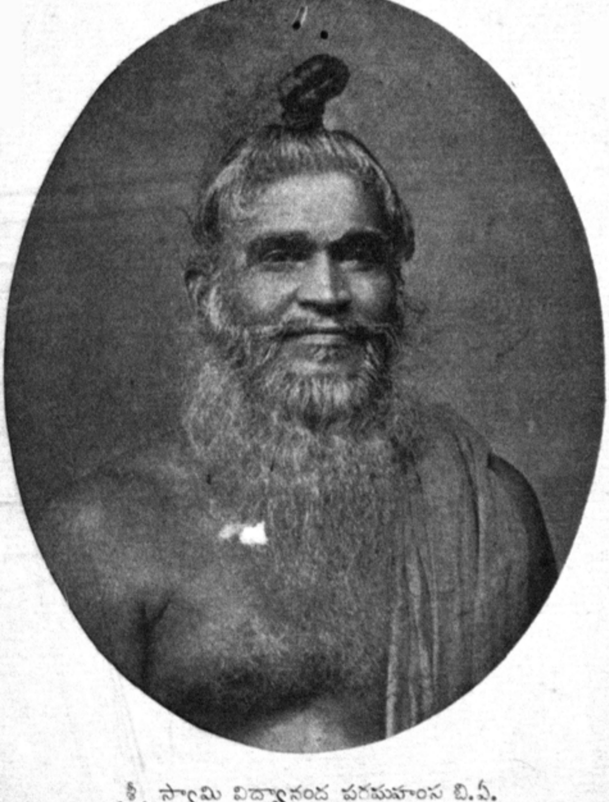

శ్రీ స్వామి విద్యానంద పరమహంస బి.ఏ.

Vijnana Chandrika Series 19

EDITED BY

K. V. LAKSHMANA RAO, M. A.

చంద్రగుప్త చక్రవర్తి.

ఇయ్యది

శ్రీస్వామి విద్యానంద పరమహంస, బి. ఏ., గారిచే

రచియింపఁబడినది.

చెన్నపట్టణము

జ్యోతిష్మతీముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడియె.

1912

—

చందాదారులకు 0-8-0] వెల [ఇతరులకు 0-12-0

కాపీరైట్ రిజిష్టర్డ్.

సంపాదకీయ భూమిక.

ఈగ్రంథము మేము తలపెట్టిన హిందూదేశపాలకచరిత్రమాల(Rulers of India Series)యందు మొదటి సంపుటము. దీనికి విషయము సమకూర్చుటయందు గ్రంథకర్త మిక్కిలి పరిశ్రమచేయవలసివచ్చినది. మన ప్రథమచక్రవర్తి చంద్రగుప్తుడు. అతనింగుఱించి మొట్టమొదట వ్రాయ నుపక్రమించితిమి. కాని ఇటీవల ప్రతిదినమును అక్కాలమునుగూర్చి ఏదో యొక విశేషాంశము బయలుపడుచుండుటవలన సాధ్య మయినంతవఱకు ప్రాచీన నవీనాంశముల సమన్వయము చేయుట ధర్మమని యెంచి ఇంతకాలాతిక్రమణంబునకు నోర్వవలసివచ్చినది. మా చందాదారులు మమ్ము క్షమింతురుగాక!

ఆంధ్రమున వ్రాయఁబడిన చరిత్రగ్రంథములలో నిదివఱకు నవలంబింపఁబడని నవీనపద్ధతు లిందు నవలంబింపఁబడినవి. చంద్రగుప్తకాలనిర్ణయము ఆంగ్లేయచరిత్రకారులలో నగ్రగణ్యులనందగువారి ఫక్కి ననుసరించి చేయఁబడినది. గ్రంథాంశమున 'చంద్రగుప్తుని సమకాలీనులు' అను ప్రకరణమున స్వదేశీయులును పరదేశీయులును నగుఁ గొందఱు మహాపురుషుల జీవితములు వర్ణింపఁబడినవి. ప్రసిద్ధపాశ్చాత్య చరిత్రకారులచే

రచింపఁబడిన 'జీవితచరిత్రములు' సార మిం దిమిడ్చినందులకు గ్రంథకారు లభివందనీయులు.

ఇయ్యది చిన్న సంపుటమే యైనను నిద్దానిని జాతీయాభిమానముతోఁ జదువునట్టివా రెల్లఱకును దీని యుపయోగము గొప్పది యని తోఁపకమానదు.

సంపాదకుఁడు.

విషయసూచిక

మొదటిప్రకరణము.

రెండవప్రకరణము.

మూఁడవప్రకరణము.

నాలుగవప్రకరణము.

అయిదవప్రకరణము.

ఆఱవప్రకరణము.

చంద్రగుప్త చక్రవర్తి

మొదటి ప్రకరణము.

మగధ రాజ్యము.

మగధము ఆర్యావర్తంబునందు మిక్కిలి పురాతనకాలమునుండి ఖ్యాతివడసిన యొక మహారాజ్యము. ఈ రాజ్యముయొక్క వైశాల్యము వేరువేరు యుగములయందు వేరువేరు విధములుగ నుండినను మొత్తముమీఁద నీదేశమునకు ఉత్తరమున గంగానదియు, దక్షిణమున వింధ్యగిరియు, పడమట శోణానదియుఁ, దూర్పున చంపాదేశమును నెల్లలుగా నుండెనని చెప్పవచ్చును. ఇప్పుడీప్రదేశమును దక్షిణబేహార్ అని యెదరు. బేహారనునది విహారశబ్దభవము. భౌద్ధయుగమునందీరాజ్యముయొక్క చుట్టుకొలత రెండువేల మూఁడువందల మైళ్లు. ఇందలి గ్రామములసంఖ్య యెనిమిది వేలు.

మగధదేశపు రాజధాని ప్రథమమున గిరివ్రజ మను దుర్గము. పిదప క్రమముగా రాజగృహము, వైశాలి, పాటలీ.

పుత్రము అను పట్టణములు రాజధాను లయ్యెను. ఉత్తరప్రాంతమందలి రాజ్యముల యభివృద్ధియే యిట్టి మార్పులకు ముఖ్యకారణము. గిరివ్రజ మయిదుపర్వతముల నడుమ నిర్మింపఁబడిన దొక దుర్గము. రామాయణమునందు గిరివ్రజ మీలాగుననే వర్ణింపఁబడి యున్నది.*

మహాభారతమునం దీపర్వతములపేళ్లు వైహార, వరాహ, వృషభ, వృషిగిరి చైత్యకము లయినట్లు చెప్పఁబడియున్నది.† ఇప్పు డీపర్వతములను జనులు వైభార, విపుల, రత్నోదయ, సోనగిరు లని వాడుకొనియెదరు. వైభారపర్వతము మీఁద జైనుల శాసనములు పెక్కులు గలవు. ఈ పర్వతముమీఁదనే క్రీ. పూ 543 లో బౌద్ధులయొక్క ప్రథమ పాంచవార్షికసంఘము కూడి యుండెను. గిరివ్రజముయొక్క చుట్టుకొలత నాలుగునర మైళ్లు. గిరివ్రజము కుశరాజుయొక్క కుమారుఁ డగు వసురాజుచేఁ గట్టింపఁబడియె. కట్టినశిల్పి పేరు మహాగోవిందుఁడు. గిరివ్రజపు రాతి గోడలకంటెఁ బురాతనమైన కట్టడము లెవ్వియు నార్యావర్తమునందుఁ గానరావు. గిరివ్రజమునే యిప్పటి జనులు పురాతన రాజగృహ మని వాడెదరు.

రాజగృహ పట్టణము గిరివ్రజమున కుత్తరమున అర్ధక్రోశము దూరమున నిర్మింపఁబడియె. ఈపట్టణము బింబిసారుఁ

* బాలకాండము 32 వ సర్గము.

† సభాపర్వము 21 వ అధ్యాయము.

డను వృషభుంగవునిచేఁ గట్టింపఁబడియె. ఈతని కుమారుఁ డగు ప్రజాతశత్రువు గౌతమ పుత్త్రునకు సమకాలికుఁడు. ప్రస్తుత మీ స్థలమందు రాజగిర్ అను జీర్ణదుర్గ మొకటి గలదు. ఇఁక మగధదేశపు రాజులనుగుఱించి విచారింతము.

మహాభారతకాలమునం దచ్చట జరాసంధుఁ డను రాజు రాజ్యము చేయుచుండెను. అతఁడు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడు. ఆతని దాడికి ఓర్వలేక యాదవులు మధురానగరము విడిచి పాఱిపోయి ద్వారకలో నివసించిరి. అతఁడు పెక్కండ్రులగు రాజులను బట్టితెచ్చి తన చెఱసాలలో నుంచె నని మహాభారతమునందు వర్ణింపఁబడి యుండుటఁ జూడ నతఁ డసామాన్య పరాక్రమశాలి యనియుఁ, బెక్కురాజులు తన్ను బలిసికొలువఁ బ్రభుత్వము చేయుచున్న చక్రవర్తి యనియుఁ దోఁచుచున్నది. ధర్మనందనుఁడు రాజసూయ యజ్ఞముఁ సేయ నుద్యమించి నప్పుడు కృష్ణ భీమార్జునులు గిరివ్రజమునకు బ్రాహ్మణులవలెఁ బోయి జరాసంధుని వధించి యతని చెఱసాలలో నున్న నసంఖ్యులగు మూర్ధాభిషిక్తుల విడిపించి, యతని పుత్త్రుఁడగు సహదేవునకె పట్టాభిషేకము చేసిన సమాచారము మహాభారతముఁ జదివినవా రందఱకును దెలిసిన విషయమే.

మహాభారత యుద్ధమునం దీ సహదేవుఁడు పాండవపక్షమునం బోరాడి హతుఁ డయ్యెను. అతనివంశపువా రగు నిరువదియొక్కరు రాజులు తరువాత రాజ్యము చేసిరి. చివర

వాఁడు పురంజీవుఁ డను నామాంతరము గల రిపుంజయుఁడు. వీరందఱును గలసి వేయి సంవత్సరముల వఱకు రాజ్యము చేసి రని పురాణములవలనఁ దెలియ వచ్చుచున్నది. పురంజయుని మంత్రి యగు శునకుఁడు తనరాజును జంపి తనకుమారుఁ డయిన ప్రద్యోతునకు రాజ్యము నిచ్చెను. ఈవంశమువా రైదుగురు రాజ్యము నేలిరి. చివర వాఁ డగు నందివర్ధనుని జంపి యాతని మంత్రియైన శిశునాగుఁడు రా జయ్యెను. ఈవంశమునకు శిశునాగవంశ మని పేరు. శిశునాగుఁడు, కాకవర్ణుఁడు, క్షేమధర్ముఁడు, క్షత్రౌజుఁడు, బింబిసారుఁడు, అజాతశత్రువు, దర్శకుఁడు, ఉదయనుఁడు, నందివర్ధనుఁడు, మహానంది, అని శైశునాగులు పదుగురు.

శిశునాగుఁ డేడవశతాబ్దమున రాజయ్యె నని చెప్ప వచ్చును. ఈవంశమునం దయిదవవాఁడు బింబిసారుఁడు ఇతనికి శ్రేణికుఁడని నామాంతరము. ఇతఁడు క్రీ. పూ. 528 వ సంవత్సర ప్రాంతమున అంగరాష్ట్రము నాక్రమించి వశపఱచుకొనెను. ఇతఁడు కోసలరాజు కూఁతును లిచ్ఛవివంశ కన్యను వివాహ మాడెను. ఈరాజు రాజ్యము చేయుచుండఁగనే గౌతమ బుద్ధుఁడును, మహావీరుఁడును దమ తమ క్రొత్తసిద్ధాంతములను మాగధులకుఁ బోధఁ జేసి నూతన మతాభివృద్ధి చేసిరి. జైన మతాచార్యుఁ డగు మహావీరుఁడు బింబిసారుని రెండవ భార్యకు దగ్గరి చుట్టము. గౌతమ బుద్ధుఁడు తన జీవితములో చాలకాల

మిథిలా రాజ్యములోనే నివసించి యుండెను. రాజ్యమువిడిచి సన్న్యాసి యయి బయలుదేరిన తరువాత బుద్ధుఁడు ప్రప్రథమమున రాజగృహమునందే గురువుల యొద్ద తత్త్వవిచారము నేర్చుకొనెను. అతఁడు బుద్ధత్వము చెందిన బుద్ధగయ మగధ దేశములోనిదే.

బుద్ధుఁడు బింబిసారుని దనశిష్యుని జేసికొని రాజగృహ పట్టణమునకు వెలపల నున్న వేణువనమునందు విశేషముగా వాసము చేయుచుండెను. అనేక రాజులును, విద్వాంసులును, బ్రహ్మవేత్తలును వేణువనమునకు వచ్చి యాతని మతమును స్వీకరించిరి. బుద్ధుఁడు నిర్వాణము చెందిన సంవత్సరముననే రాజగృహము నొద్ద సప్తపర్ణిగుహాలో ఏనూరుగురు బౌద్ధాచార్యులు చేరి బుద్ధుని యుపదేశవాక్యములను మూఁడు పిటకములుగా సంగ్రహించిరి.

బింబిసారుఁ డిరువది యెనిమిది సంవత్సరములు రాజ్యమునేలి తన రెండవభార్య కుమారుఁ డగు అజాతశత్రు నకు పట్టముఁగట్టి తాను ముక్తిమార్గమును వెతకుచుండెను. కాని అజాతశత్రువు దుర్మార్గుఁడై దేవదత్తుఁ డనువాని బోధవలనఁ దండ్రిని జంపించెను.

అజాతశత్రువు క్రీ. పూ 500 ల ప్రాంతమున రాజ్యమునకు వచ్చె నని చెప్పవచ్చును. గౌతమబుద్ధుని బోధవలన నీతనికిఁ దాను జేసిన పితృహత్యకై పశ్చాత్తాపము గలిగెననియుఁ

దరువాత నాతఁడు పరిశుద్ధాచరణ గలవాఁడుగ నుండెననియు బౌద్ధ గ్రంథములు చెప్పుచున్నవి. ఈయజాతశత్రువునకును, గోసలదేశపు రాజునకును, జరిగిన యుద్ధవిషయమైన యొకవింత కథ గలదు. అప్పటి కోసలాధీశ్వరుఁడు పసేనది (ప్రసేనధీ). ఈతని యక్కయగు కోసలాదేవి బింబిసారుని భార్య; అనఁగా అజాతశత్రువునకు సవతి తల్లి. తనసవతికొమారుఁ డగు నజాత-శత్రువు తనభర్తను జంపఁగాఁ గోసలాదేవి యాదుఃఖముతో మరణ మొందెను. కోసలరాజులు కాశీరాజ్యములోని కొన్ని గ్రామములు కోసలాదేవికి నరణ మిచ్చియుండిరి. ఆమె పోఁగానే యాగ్రామములు గోసలరాజయిన పసేనదిచే నాక్రమింపఁబడియె. అందుపై ముసలివాఁ డగు పసేనదికిని, అతని సవతి మేనల్లుఁడగు నజాతశత్రువునకును యుద్ధము ప్రారంభమాయెను. మొదట నజాతశత్రువునకుఁ గొంచెము జయము కలిగెఁ గాని నాల్గవసారి యాతఁడు దాడివెడలినప్పుడు పసేనదిచేఁ జెఱఁబెట్టఁబడియె. కాశీదేశపు గ్రామములపై దనకు నేమియు హక్కు లేదని యనిపించుకొని యాతని గోసలేశ్వరుఁడు విడిచిపెట్టెను. కాని చెఱలో నున్న కాలమందు నాతనికిని గోసలేశ్వరుని కూఁతునకును ప్రేమ యంకురించినందునఁ గోసలేశ్వరుఁడు తన కూఁతు రగు వజిరా (వజ్రా) దేవిని అజాతశత్రువున కిచ్చి వివాహము చేసి వివాదగ్రామములనే యామెకు అరణ మిచ్చెను.

ఇట్లు కోసలదేశములోని కొంతభాగమును స్వాధీన పఱుచుకొని యజాతశత్రువు గంగ కుత్తరమందున్న లిచ్ఛవీ దేశముపై దండు వెడలి రాజధాని యైన వైశాలి పట్టణమును స్వాధీన పఱుచుకొనెను. అజాతశత్రుని తల్లి లిచ్ఛవీ రాజు కూఁతురైనందున యిప్పుడీతఁడు జయించిన రాజ్యము తాతదగు నను, మేనమామదైనను కావలయును. ఈ దిగ్విజయముచే నాతఁడు గంగా నదికిని, హిమాలయ పర్వతమునకును నడుమ నున్న రాజ్యముయొక్క యెక్కువ భాగమును సంపాదించి మగధ సామ్రాజ్యముయొక్క వైభవమును హెచ్చించెను. అజాతశత్రువు క్రీ. పూ. 475 సంవత్సర ప్రాంతమునఁ గాల ధర్మము నొంది యుండవచ్చును. అతని మనుమఁడు ఉదయుఁడు. ఉదయుని కాలము క్రీ. పూ 450. ఇతఁడే పాటలీపుత్త్రి పట్టణ మును గట్టించె నని చెప్పెదరు. అతని తరువాత నందివర్ధనుఁడు, మహానంది అనురాజులు రాజ్యము చేసిరి.

మహానందితో క్షత్త్రియ కులము నశించినదనియుఁ దరు వాత రాజ్యముచేసిన వారందఱును శూద్రులనియు మన పురాణకారుల యభిప్రాయము. మహానందికి ఔరససంతానము లేదు. మహాపద్మఁడను దాసీపుత్త్రుఁ డొకఁడు మాత్ర ముండెను. మహానందికి తరువాత మహాపద్మఁడే మగధరాజ్యమునకుఁ జక్ర వర్తి యయ్యెను.

రెండవ ప్రకరణము.

చంద్రగుప్తుని జననము.

క్రీ. పూ. 528 లో బింబిసారుని ప్రతాపము వలన నంగదేశాక్రమణముతోఁ బ్రారంభమయి క్రీ. పూ. 371 లో మహాపద్ముని దిగ్విజయము వలనఁ దన ఛత్రముక్రిందికి దేశమంతయును రాఁగనిన మగధసామ్రాజ్యము క్రీ. పూ. 321 లోఁ జంద్రగుప్తుని భుజాదండము నాశ్రయించెను.

ఈ చంద్రగుప్తుని యుత్పత్తియు వృద్ధియు మిగుల నాశ్చర్యకరములు, కాని వానిని గుఱించి ఇదమిత్థమ్మని సంశయరహితంబుగఁ జెప్పుట కఠినకార్యము. పురాణములలో నొక రీతిగను, నాటక కథలలో వేఱొక రీతిగను, జైనబౌద్ధ చరిత్రములలోను గ్రీకుల చరిత్రములలోను మఱొకరీతిగ నుండుటం బట్టి చరిత్ర కర్తలు తమ తమ చిత్తములకు సరిపోయిన ట్లూహాపోహాలను విస్తరించి యున్నారు. కావున మనదేశమునందు సాధారణముగ నంగీకరింపఁబడి యుండుపద్ధతిని మొదట వ్రాసెదము. తరువాత నితరుల వ్రాతల ననువాదించెదము.

'నందాంతం క్షత్రియకులమ్' అని పౌరాణిక శాసనమును లోకోక్తియు గలదు. ఇందునకుదృష్టాంతము, కల్యాదిని నందనామాంకితులు కొందఱు రాజు లుండిరి. అందుమిక్కిలి

ఖ్యాతిగాంచిన వాఁడు సర్వార్థసిద్ధి. ఇతనికి మహాపద్మనందుఁడు, ధననందుఁడు, మహాబలి యని నామాంతరములు. ఈతఁడు నవకోటిశతేశ్వరుండు. చిరకాలము భూమి నేలెను. వక్రనాసికుఁడు మున్నగు బ్రాహ్మణు లతనికి కులమంత్రులు. వీరిలో రాక్షసుఁడనువాఁడు పరమవిఖ్యాతుఁడు. దండనీతి ప్రవీణుఁడు. సంధి, విగ్రహ, యాన, ఆసన, ద్వైధ, ఆశ్రయములు, అనియెడు షాడ్గుణ్య ప్రవిభాగముల నెఱింగినవాఁడు; శుచి, శూరుఁడు. ఇతఁడు నందమాన్యుఁడై రాజ్యభారమును ధరించెను.

మహాపద్మనందుఁడు పెక్కుదేశముల రాజులను గెలిచి మిక్కిలి శూరుఁడని పేరొందెను. ఇరువది నలుగురు ఐక్ష్వాకులను, ఇరువది యయిదుగురు పాంచాలురను, ఇరువది నలుగురు హైహాయులను, ముప్పది యిద్దఱు కాళింగులను, ఇరువదియయిదుగురు శకులను, ఇరువది యాఱుగురు కురువులను, ఇరువది యెనుమండ్రు మైథిలులను, ముప్పది యిద్దఱు శూరసేనులను, ఇతఁడోడించెనని వ్రాయఁబడి యున్నది.

మహాపద్ముఁడు మిక్కిలి ధనవంతుఁడు. ఇతనియొద్ద మహాపద్మ ధనమున్నందుననే యితనికీపేరు వచ్చెనఁట. నూఱు కోట్లయిన నొకపద్మమగును; అట్టి పద్మములు వేయియయిన నొక మహాపద్మమగును. ఈతఁడు తన ప్రతాపముచే వృద్ధిపొందించిన మగధరాష్ట్రమునుండి పన్నులు, కప్పములు, కానుకలు దయాదాక్షిణ్యములు లేక లాగి ధనమును గుప్పలు ప్రోసికొనినందున

ధననందుఁ డాయెను. తానుసంపాదించిన ధనమును ఈతఁడు గంగానదిలోఁ బంచకోశములుగాఁ బాతియుంచెనఁట. పై భాగమునందు నడ్డకట్టకట్టించి గంగా ప్రవాహమును ద్రిప్పి బయల్పడిన స్థలమునందు నయిదుగోతులు త్రవ్వించి వాని ప్రక్కలను రాళ్ల కట్టడముతో ననువుపఱచి లోభాగమున ధనమునించి కరగిపోసిన సీసముతో వానిని మూయించి, యడ్డకట్టను ద్రెంచి ప్రవాహము నెప్పటి మార్గమునకు మరల్చి యాధనము మీఁదుగఁ బోవునట్లు చేసెనఁట. ఈ రహస్యము వెల్లడి కాకుండుటకై యాపనులయందు నియుక్తులైన పరిజనులనెల్ల సంహరించె నట్లును ఒకగాథకలదు.

గ్రీకువారి వ్రాతల ననుసరించి చూడఁగా క్రీ॥ పూ॥ **326** వ సంవత్సర ప్రాంతమున ననఁగా అలెగ్జాండరు(సికందర్) ఈదేశము మీఁదికి దండెత్తి వచ్చినప్పుడు, మగధ రాజ్యము మహోన్నత్యముఁ జెందియుండెను. ఆదేశపు రాజునొద్ద ౨౦,౦౦౦ గుఱ్ఱములును, ౨౦౦,౦౦౦ పదాతి సైన్యము, ౨౦౦౦ రథములును, ౪౦౦౦ ఏనుంగులును ఉండెను.

నవనందులు—మౌర్యుఁడు.

మహాపద్మునకు ఇళయను పట్టపురాణియు, మురయను ఉంపుడుకత్తెయుఁ గలరు. ఇళకు నెనమండ్రు కుమాళ్లు గలిగిరి. తండ్రియయిన నందుఁడును, వీరును గలిసి నవనందులని పిలువఁబడిరి. మురకుఁ బుట్టినవాఁడు మౌర్యుఁడని పిలువఁబడెను. ఈ

మౌర్యుఁడే చంద్రగుప్తుడని కొందఱును నీ మౌర్యుని పుత్రుఁడే చంద్రగుప్తుఁడని మఱి కొందఱును వ్రాసియున్నారు. మొదటి పురాణ గాథ ననుసరింతము.

మహాపద్మనందుఁడు దుష్టస్వభావము గలవాఁడై ప్రజాపీడన మొనరించినందున నతఁడు ప్రజలకు నప్రియుఁడయ్యెను. ఇతఁడు కలికాంశుఁడనియు శూద్రప్రాయుఁడనియు అధార్మికుఁడనియు పురాణములు చెప్పుచున్నవి. విష్ణుపురాణ వ్యాఖ్యానము నందీతఁడు ఏకచ్ఛత్రుఁడు, ఏకరాట్టు, లుబ్ధుఁడు, సర్వక్షత్రకర్త, పరశురామసదృశుఁడు అని వర్ణింపఁబడియున్నది.

గ్రీకువారి వ్రాతను జూచినను రాజగు నందునిపై ప్రజలకప్రీతియనియు అతఁడు లుబ్ధుఁడును విషయ లంపటుఁడును అనియుఁ దెలియు చున్నది.

మఱియొక కథ చొప్పున నందునకు శకటాలుఁడను ప్రియమంత్రి గలఁడు. ఒకప్పుడు రాజునకు మంత్రిపైఁ గోపము వచ్చి యాతఁడు మంత్రిని భూగృహములోఁ ద్రోయించెను. అతనికి దేహయాత్ర మాత్రమున కవసరమగునంత ఆహారము పెట్టించుచుండెను. ఇట్లతఁడు ప్రాణావశేషుఁడై చెఱలో నుండఁగా పగతురు మగధము మీఁదికి దాడి వెడలివచ్చిరి. నందుఁడు శత్రులను బారఁదోలునట్టి యుపాయముగానక శకటాలుని చెఱనుండి విడిపించి యాతని మంత్రశక్తిమహిమచే శత్రువులను దిరస్కరింపఁ గలిగెను. కాని తరువాత నాతఁడు

మంత్రిత్వము చేయనొల్లక యున్న సత్రాధికారిగనుండుచు నందుల కప్రఖ్యాతి వచ్చునటులఁ గుత్రలు పన్నుచుఁ దుదిని చాణక్యుని కోపమును రేగించి నంద నిర్మూలము గావించెనఁట.

నందుని యధర్మపుత్రుఁడగు మౌర్యుఁడు బలసాహసములచేఁ బేరువడసెను. ఇతనికి చంద్రగుప్తుఁడు మున్నగు నూఱుగురు సుతులు గలిగిరి. వీరు మహా బలాఢ్యులు. మౌర్యుఁడును మౌర్యుని నూర్గురు పుత్రులును నవనందుల సైన్యమునకు అధిపతులుగఁ జేయఁబడిరి. కాని పుత్ర సమేతుఁడయిన మౌర్యుఁడు రాజ్యము నపహరించు నేమో యని నందులకు నసూయ హెచ్చెను. కావునఁ దమ యుద్యాన వనమున నొక కృత్రిమ శిల్ప గృహమును నిర్మించి మంత్రాలోచన మిష మీఁద మౌర్యుల నచ్చటికి రావించి వారలనందఱను నేలక్రింది గుహలోఁ బ్రవేశపెట్టిరి. చంద్రగుప్తుఁడు దప్ప మిగిలిన వారందఱచ్చట భూగర్భమందు దుర్మరణము నొందిరి. చంద్రగుప్తుఁడు మాత్రము తప్పించుకొని లోనుండి బయలు వెడలెను.

చంద్రగుప్తుఁడు చాణక్యుని నాశ్రయించుట.

ఆజాను బాహుండును రాజలక్షణ సమన్వితుండును ఔదార్య శౌర్యగాంభీర్య నిధియు, వినయ వారిధియు నైన యాతని నా ఈర్ష్యాళులు నందులు తిరిగి సమయింపఁ గపటోపాయములఁ బన్నిరి. ఉన్నత పదవియం దునిచి నంతఃక్షోభమును, వెడలఁ గొట్టిన బాహ్యక్షోభమును బుట్టించు నని

వెలచి నీచమును హాస్యాస్పదమును నగు నన్న సత్రాధికార మందుంచిరి. ఇచటన మరి పగతీర్పునకు సమయోపాయముల నెదురు చూచుచున్న చంద్రగుప్తుఁడొకనాఁడు ఆగ్రహావతార మనఁదగిన యొక అగ్రజన్మునిఁ జూడఁగల్గెను. ఈతఁడు కాలికిఁ దగిలిన యొకగడ్డిపోచను వేరుతోఁబీకి నిప్పునఁ గాల్చి మిగిలిన బూదిని నీళ్ళలోఁ గరగించి త్రాగెను. అదిగని మౌర్యుఁడు, ఇటువంటి చండకోపియే నంద నిర్మూలమునకుఁ దగినవాఁడని నిర్ణయించెను.

గుప్తుఁడను పేరుగల యాబాలద్విజుండు ఔశనుసిదండ నీతియందును, జ్యోతి శ్శాస్త్రమందును పారఁగతుఁడు; నీతి శాస్త్ర ప్రణేతయగు చణకుని నందనుండు; చాణక్యుఁడని ప్రసిద్ధి గాంచిన శ్రోత్రియుండు; సర్వధర్మవిదుండు; గుణాఢ్యుండు. ఈ బ్రాహ్మణుఁడు వేదములనన్నిటిని వల్లెవేసినవాఁడు; శాస్త్రము లన్నిటిని జదివినవాఁడు; ముఖ్యముగ బృహస్పతి, శుక్రుఁడు, మున్నగువారి దండనీతుల యందత్యంత ప్రవీణుఁడు; నైజమైన బుద్ధి సామర్థ్యమును సమయ స్ఫూర్తియుఁ గలవాఁడు; మిక్కిలి ముక్కోపమును, పట్టినపట్టు వదలని గట్టి దిట్టతనమును గల వాఁడు. ఇతఁడొకనాఁడు నందులశాలలో నొకదాని యందు బహుజనమధ్యమున నగ్రాసనమునందుఁ గూర్చుండి యుండెను. అపుడె యచటికినందులు వచ్చుట దటస్థించెను. వచ్చి యావికృత రూపుఁడును బ్రహ్మచారియునగు బ్రాహ్మణుని బూర్వోత్తరముల

విచారించి నందుల వెంటవచ్చిన వారిమంత్రులును మూఁగి యున్న జనులలో కొందఱును బ్రాహ్మణోదాసీనము కూడ దని బోధించినను నామాతులు వారాలకింపక యతనిని గర్విష్ఠునిగ భావించి బంటులఁ బనిచి యా యాసనమునుండి లాగివేయించిరి. అంత నా చాణక్యుని జుట్టు వీడిపోయెను, కండ్లెఱ్ఱనాయెను, ఒడలు వడకెను. పెదవిని కొఱికికొని యెగిరిపడుచు నచ్చటి జనులందఱు వినునట్లుగొప్పపంత మొకటి పట్టెను. చాణక్య శపథమేమనిన, "నన్నిట్లగ్రాసనము నుండి లాగి బహుజన సమూహమున నవమాన పఱచిన యో నందాధములారా! ఇట్లనే మిమ్ములను మీ సింహాసనము నుండి లాగించి మీశిరముల నెల్లదునిమి, యటుపిదపనే యీ జుట్టును ముడిచెద! నాచాతుర్య సామర్థ్యములఁ జూతురుగాక!" అనిధిక్కరించుచు కాలరుద్రుని వలె గర్జించిన యాబ్రాహ్మణుని కోపానలమును జల్లార్చుటకై నందు లేవిధమైన శాంతివచనములనైన నాడక పోయిరి. అయ్యో పాపము! బ్రాహ్మణ ద్వేషము సామాన్యమా? అద్దాని ఫలమును నందులు త్వరలోనే అనుభవింప వలసి వచ్చెను.

చాణక్యుని యాగ్రహోదుల చంద్రగుప్తుఁడు చూడఁ గలిగెను. అట్లు బ్రతిపట్టి యరుగుదెంచుచున్న యాబ్రాహ్మణుని వెంబడించి నడచివచ్చుచున్న చంద్రగుప్తుఁడు, వెనుక చూచుచు నతనికనులఁ బడియెను. అంతఁ జంద్రగుప్తుఁడు సాగి

ఁబడ నమస్కరించెను. అతఁడును బితని లేవనెత్తి కుశల ప్రశ్నము వేయ నతనితో చంద్రగుప్తుఁడు తనకును నందులకును గల విరోధమును విశదీకరించి శరణము వేఁడెను. వెంటనే చాణక్యుఁ డతని నోదార్చి సర్వనందరాజ్యమునకును పట్టాభిషిక్త మతనికి జేయించునట్లు రెండవ ప్రతిజ్ఞయుఁ జేసెను. మౌర్యచంద్రుని తనయండ జేర్చుకొని యాకుటిలుఁడు నందకుల నిర్మూలనోపాయమును పన్నెను. తనమిత్రుఁ డిందుశర్మకు క్షపణక వేషము వేసి, యా యభిచారికావేత్తతో రాక్షసాదుల వంచించుచు, నంద రాజ్యార్ధమును బహుమతిగా వాగ్దానముచేసి మహాబలిష్ఠుఁడైన పర్వతేంద్రుని సాహాయ్యముగాఁ జేర్చుకొని మ్లేచ్ఛబలములతో కుసుమపురిని ముట్టడించెను. నందులును సంరబ్ధులై, మంత్రి రాక్షస వీర్యదృప్తులై యుద్ధమునకు సమకట్టిరి. పలు తెఱంగుల ప్రయత్నించియు నాబలమును జయింప నశక్తుఁడై రాక్షసుండు ఛద్మమున చంద్రగుప్తుని సంహరింప నుద్యమించెను.

కాని సర్వనందులును పర్వతేంద్ర బలానిలముతో చెలరేగింపఁబడిన చాణక్య క్రోధానలంబున శలభంబులమాడ్కి సందగ్ధులైరి. పిదప రాక్షసుఁడు క్లేశపరవశుఁడై, బలపౌరుషనష్టుఁడై, అరిబలాక్రాంతమైన సేనలసాహాయ్యము గోలుపోయినవాఁడై, ప్రాణత్రాణ పరాయణుఁడై, నందవృద్ధుఁడైన సర్వార్థసిద్ధిని సురంగమార్గమున పురమునుండి బయలుపంపి, నంద పక్షపాతులగు పౌరులతో పురమును మౌర్యవశము పఱిచెను.

బౌద్ధగ్రంథములందలి కథ.

బౌద్ధులు చెప్పుటేమనఁగ, చంద్రగుప్తుఁడు శాక్యవంశ సంభూతుఁడు. కాన నితఁడు శాక్యసింహుఁడని వాడఁబడు గౌతమబుద్ధునివలె క్షత్రియకులస్థుఁడు. అతనితండ్రి మయూర దేశాధిపుఁడు. ఆరాజు రాజ్యమేలుచుండ పగతు రతని దేశముపై దాడివెడలివచ్చి యుద్ధముసం దితని నోడించి సంహరించిరి. అట్టి విపత్తుసమయమున మన చంద్రగుప్తుని గర్భమందు గాంచియున్న మయూరరాణి ఒక పసువులకొట్టమునకు చేరువ నాబిడ్డను కని విడిచిపోయెను. అంత నొక గొల్లఁడు బిడ్డను పెంచి, పాటలీపురమున నొకనాఁడు వెడల దటస్థించి యచ్చట తక్షశిలాబ్రాహ్మణుఁడగు చాణక్యున కమ్మివేసెనఁట. ధననందుఁడు చాణక్యుని అవమానపఱచినందున, చంద్రగుప్తుని నిమిత్తీకరించుకొని పగఁదీర్చుకొనెనఁట.

మఱి యొకవృత్తాంతము చొప్పున మోరియ అనగ మయూరనగరపు రాణి, స్వభర్తసంహారము కాఁగనే గర్భార్భకుని కాపాడుటకై, తనయన్నను దోడ్కొని పుష్పపురికి పరుగెత్తిపోయెనఁట అచ్చట మాఱువేసము దాల్చి బ్రతుకుచుండ కుమారునిగాంచెను. దేవతలు రక్షింతురుగాతమని యా శిశువును ఒక జాడిలోఁ బెట్టి పసుల కొట్టపు గుమ్మమున నుంచిపోయె. అప్పుడు చణ్డుఁడన్న ఒక్కయెద్దు జాడియొద్ద నిలిచి బిడ్డను కాపాడుచున్నందున అచ్చటి పసువులకాపరి వానికి

చండగుప్తుఁడని పేరుపెట్టి కాపాడెను. చండగుప్త నామము చంద్రగుప్తనామముగ మాఱిపోయెనఁట. మోరీయులు పిప్పలి వనమున నున్నవారని బౌద్ధజైనుల వార్తగా నున్నది. స్వాటు పల్లపుసీమయందు నేఁటికిని 'మోరా'యని యొక కనుమ యున్నదని వాడ్డెలుగారు నుడువుచు ఈనామము చంద్రగుప్తుని యౌత్తర జన్మమును సూచించుచున్నదనుచున్నారు.

బౌద్ధచరిత్రములు గ్రీకు ఇతిహాసములతో మిక్కిలి సమరస పడియున్నవి. ముఖ్యాంశముల కథనమునందు వ్యత్యాసము లగుపడవు. మరికొన్ని బౌద్ధ గ్రంథములలో నిట్లున్నది:—

చాణక్యుఁడు గొల్లవానికి క్రయంబిచ్చి చంద్రగుప్తుని తీసికొని అతనికి యుక్తమైన శాస్త్రవిద్యాభ్యాసముఁ జేయించెను. చంద్రగుప్తుఁడు యౌవనముఁ బొందగనే, తనయొద్ద రహస్యముగ వేతనంబిచ్చి యుంచియున్న సేనను అతని వశము జేయ నతఁడు పాటలీపురముపై దాడి వెడలెను. కాని యీ తిరుగుబాటు వ్యర్థమాయెను. కావున చంద్రగుప్తుఁడు పంజాబునకు బాఱిపోయెను.

మఱి యొక కథ గలదు. చాణక్యుఁడు తనచేత నున్న దొంగ కాహాపణములతో సేనను గూర్చికొని నందునిపై దాడి వెడలగ మొదట నపజయముఁ బొందెను. అంత చంద్రగుప్తుని బిలిచి "యుద్ధము వల్ల లాభము లేదు. గుప్తచారులమై జనుల యభిప్రాయములను మొదటఁ దెలిసి కొందము" అని చెప్పి

వారిరువురు గ్రామములో గుప్తచారులై దిరుగుచుండిరి. ఒక దినమొక పిల్లవాఁడు తల్లి తనకొక రొట్టె నియ్యగా దాని నడిమి భాగము మాత్రము తిని చుట్టునున్న భాగము వదిలిపెట్టి మఱియొక రొట్టె నడుగఁగా తల్లి "ఓరి పిచ్చివాఁడా! చుట్టు నున్న రాజ్యమును ముందు వశపఱుచుకొనకయే మొట్ట మొదట రాజధాని మీఁదికి దండెత్తి వచ్చి యోడిపోయిన చంద్రగుప్తునివలె రొట్టెను తింటివి గదా" యని వెక్కిరించెను. సమీప ప్రదేశమునందే మాఱువేషముతో నున్న చంద్రగుప్తుఁ డామాటలు విని మొదట సామంత రాజులను వశపఱుచు కొనుటకై యత్నముచేయ సాఁగెను. ఒక బెస్తవానికి లంచ మిచ్చి గంగానది ప్రవాహములో దాఁచి యుంచఁబడిన పంచ నిధుల సంపాదించెను.

మాక్సుముల్లరుగారికథ.

ఉత్తరవిహార సన్యాసుల కథలయందుండితీసి మాక్సు ముల్లరు గారు తమ సంస్కృత గ్రంథావళీ చరిత్రమునం దుదహరించున దేమనఁగా: తక్షశిలావాసియగు బ్రాహ్మణుం డొకఁడుకలఁడు. అతనిపేరు చాణక్యుఁడు. పాటలీపుత్రమునందుం దటస్థించిన ఈచాణక్యుఁడు ఏవిధముననో నందాగ్రహము నార్జించుకొనెను. అపుడు నందుఁడు భటులఁ బనిచి యతని బట్టుకొమ్మని యానతిచ్చెను. అంతఁ జాణక్యుఁడు సమయస్ఫూర్తి తోఁ దక్షణమె తనగట్టిన బట్టల నడలించి పారవైచి దిసమొల

కాఁడై అజీవక వేషంబుఁ గైకొని తప్పించుకొనిపోయి నగరున విజనస్థలముగనున్న సంభారస్థానమునందు దాఁగియుండి, కొంత తడవుమీఁద పర్వతరాజకుమార పరివారమును సంధించి వింధ్యంబుఁ జేరె. వృషభరక్షితుఁడైన చంద్రగుప్తుఁడు అచ్చట పసువుల మేపుచుండెను. ఆపిల్లవాని శుభలక్షణములఁజూచి, పసువుల కాపరికి ఒక వేయి కాహాపణములఁ జెల్లించి చాణక్యుఁడు కుఱ్ఱనిఁ గొని, యతని మెడకు లక్ష విలువగల బంగారు ప్రోగుతోఁ జుట్టఁబడిన యొక కంబళిత్రాటిని జుట్టి కట్టెనఁట. పర్వత రాజపుత్రునకు నిటువంటి త్రాటిని మెడకు గట్టించెను. ఒకనాఁడా యిద్దఱు బాలురును విచిత్రములైన కలలు కనిరఁట. అంత నా బ్రాహ్మణుండు పార్వతుని బిలిచి నిదురించుచున్న చంద్రగుప్తుని మెడత్రాటిని త్రెంపకయు నీడ్వకయు నతనిని మేలుకొలుపకయుఁ దెమ్మని చెప్ప, పార్వతుఁడు చేతకాక వచ్చెను. మఱునాఁడు పార్వతుఁడు నిదురింపఁగ చంద్రగుప్తునిఁ బిలిచి యమ్మాయినే ఆనతియ్య నితఁడు చేతికత్తితో పార్వతుని శిరము ద్రుంచి త్రాటిని తెచ్చి సమర్పించెనఁట. అదిగని చంద్రగుప్తుని యోగపురుషునిగ నిర్ణయించి నాఁటనుండి యేడువత్సరములలో సమస్త విద్యావిశారదునిగఁ జేసెను.

గ్రీకుల వ్రాతలు.

చంద్రగుప్తుఁడు చిన్న వయస్సులోనే మగధరాజు కోపమునకుఁ బాత్రుఁడై పాటలీపురమునుండి తక్షశిలా ప్రదేశమునకు

అనఁగా పంజాబు దేశముగకుఁ బాఱిపోయి యచ్చట సైన్యమును గూర్చుకొని అదివఱకు రాజ్యము చేయుచుండిన గ్రీకువారిని వెడల గొట్టి, పిదపనందుల సంహరించి మగధ రాజ్యమును స్వాధీన పఱచుకొనెను.

గాథలసమన్వయము.

ఇట్లు చంద్రగుప్తుని జననమును గుఱించి, సర్వార్థసిద్ధి మనుమఁడని యొకకథ, ధననందునికి మురయందు బుట్టిన వాఁడని మఱియొక కథ, మయూర దేశపు రాణికిఁ బుట్టి చాణక్యున కమ్మఁబడిన వాఁడని వేఱొక కథ, ఆరాణి కని పసుల కొట్టమందుంచి పోఁగ గొల్లవాఁడు కాపాడి చాణక్యున కమ్మిన శిశువని యింకొక కథ, మోరియను రాణి మారువేసమునఁ బుష్పపురమున బిడ్డను గని జాడిలోనిడ చన్నఁడన్న యెద్దు సంరక్షించినందునఁ బసులకాపరిచే చండగుప్త నామమందిన బాలుఁడనియైదవకథ, పర్వత రాజ పుత్రునితో పాటలి వదలి పోయి వింధ్య ప్రాంతమున నొక గొల్లపాళెమునందుఁ దేజస్వియగు బాలచంద్ర గుప్తుఁడు తోటి గోపాలబాలురతో రాజుమంత్రులయాట లాడుచుండ నతఁడు కులీన సంభవుఁడని చాణక్యుఁడూహించి యాబాలుని విలువకుఁ దీసికొనిన దాఱవకథ. కావున నతఁడు ఈకులమునఁ బుట్టినవాఁడని నిర్ణయించుట యించుమించుగ నశక్యము. ముద్రారాక్షసమున నతఁడు వృషలుఁడుగ నెన్నఁబడి యున్నాఁడు. చాణక్యుఁ డతనిని చాటున

వృషలుఁడను చున్నాఁడు. ఎదుటను వృషల యనుచున్నాఁడు. జాతి వివేకమునందు వృషలుఁడనగ అంబష్ఠునకు శూద్రియందు బుట్టినవాఁడని వివరణ. మహానందియను శైశునాగుల కడపటి రాజునకు శూద్రియందు మహాపద్ముఁ డుదయించె ననునది పురాణ సిద్ధము. ప్ల్యూటార్కు ద్వారా మహానంది అంబష్ఠుఁడని తెలియుచున్నది. కావున మహాపద్మ నందుఁడె వృషలుఁ డాయెను. అతని కొమారుఁడును వృషలుఁ డనిన, చంద్రగుప్తుఁడే కాక నందులును వృషలు లయిరి. తక్కిన కథలెల్ల చంద్రగుప్తుని క్షత్రియుఁడను చున్నవి. ముద్రారాక్షసమున విష్ణుగుప్త విరాధగుప్తులు బ్రాహ్మణులు, బలగుప్తుఁడు క్షత్రియుఁడు. కావున చంద్రగుప్తుఁ డెవఁడు? తరువాతి కాలములలో గుప్తనామము వైశ్యుల బిరుదాయెను.

అన్ని కథలను ఆలోచించి చూడ చంద్రగుప్తుఁడు మురయను స్త్రీకి కుమారుఁడనియు చిన్ననాఁడె సపత్నులగు శత్రువులచేఁ బీడింపఁబడి స్వగ్రామము విడిచి దూరదేశమునకుఁ బాఱిపోయెననియు నచ్చట చాణక్యుఁడను బ్రాహ్మణుని ఆశ్రయించి యతని కుటిలనీతి సాహాయ్యముచే నందుల సంహరించి రాజ్యమును సంపాదించె ననియుఁ గానవచ్చుచున్నవి. చంద్రగుప్తుఁడు మొదట నందుల సంహరించి మగధ మాక్రమించుకొనెనో లేక గ్రీకుల వెడలఁ గొట్టి పంజాబును వశపఱచుకొనెనో నిశ్చయముగఁ జెప్పుటకు చరిత్ర సాధనము లేవియు

ను లేవు. అతని జీవితములో నాతఁడు చేసిన ముఖ్య దిగ్విజయములు రెండు; ఒకటి మాగధము నాక్రమించుకొనుట; రెండవది గ్రీకుల నోడించుట. మొదటిది మన పురాణాదులలోను ముఖ్యముగా ముద్రారాక్షసమను నాటకములోను వర్ణింపఁబడి యున్నది. రెండవ సంగతి యగు గ్రీకులపరాభవమును గురించిన చరిత్రము వారి గ్రంథముల వలననే తెలిసికొనవలసి యున్నది. ఈచరిత్రాంశములు వేరు వేరుగ రెండు ప్రకరణములలో రచియింపఁబడును.

మూఁడవ ప్రకరణము.

మగధరాజ్యము నాక్రమించుట.

మహాపద్మ నందుని వార్ధకమునందు రాచకార్యము లన్నియు నతని ఎనమండుగురు కుమారులే చూచుచుండిరి. వారుగర్వాంధులు. మంత్రిశ్రేష్ఠుఁడును అనన్యసామాన్యస్వామి భక్తిభూషితుండును అగు నమాత్య రాక్షసుని బోధలు వినక వారు చాణక్యుఁడను బ్రాహ్మణుని అగౌరవించుటయు నతఁడు నందుల నందఱను సంహరించెద ననియు చంద్రగుప్తునకు రాజ్యము గట్టెదననియు నీరెండు కార్యము లయినంగాని జుట్టుముడివేయననియుఁ బ్రతిజ్ఞ చేయుట నిదివఱకే వర్ణింపఁబడి యున్నది.

అట్లు రెండుపంతములఁ బట్టిన యాబాపఁడు మౌర్యుని వెంటఁబెట్టుకొని పోయెను. త్రోవలో చాణక్యునకు అత్యంత స్నేహితుఁ డొకఁడు నివసించుచుండెను. ఇతనిపే రిందుశర్మ. ఈతఁడును చాణక్యుఁడును ఒక్కగురువుని కడ విద్యనేర్చిన వారు. ఇందుశర్మ శుక్రనీతి యందును జ్యోతి శ్శాస్త్రమందును అఖండమైన నేర్పుగలవాఁడు. చాణక్యుఁ డతనియాశ్రమమున నిలిచి చంద్రగుప్తున కాతిథ్యమిప్పించి, కుశలప్రశ్న రాఁగనే

నందతిరస్కారాది విషయములనెల్ల వెల్లడి చేసి యతని సాహాయ్యము వేఁడెను.

అందుపై నిందుశర్మ తాను క్షపణకవేషమును దాల్చి నందమంత్రులకు తనయెడ స్నేహవిశ్వాసములు పుట్టునట్లుగ నటించుచు గట్టితనముగల నమ్మకమైన శిష్యులను చారులుగ నియమించి తనకుఁ దెలిసిన వర్తమానములెల్లఁ జాణక్యునకుఁ దెల్పుచు దేశకాలపాత్రములకుఁ దగినయట్టి పనులను సల్పుచు జంద్రగుప్తునకు తోడ్పడుటకు నంగీకరించెను.

నందసంహారము.

పిదప చాణక్య చంద్రగుప్తులు పర్వతరాజు నగరునకుఁ బోయిరి. పర్వత రాజ్యమునకు తక్షశిల రాజధానియని కొందఱనుచున్నారు. కాని రాజునకు సింహళ దేశాధిపుఁడనియుఁ బేరుండుటంబట్టి సిన్హాయను పురియందతఁడుండుట కలదు కాఁబోలు. చాణక్యుఁడు పర్వతరాజు సన్నిధిఁ జేరి చంద్రగుప్తుని యొక్కయుఁ దనయొక్కయుఁ బూనికలను దెలియఁ జెప్పె. పర్వతరాజునకును మగధరాజునకును బద్ధవైరముకలదు. కాని యతఁడు వంచకుఁడు, మిత్రునివలె నభినయించువాఁడు. దండయాత్రకుఁ దగుపాటి సమయము నెదురుజూచుచున్నవాఁడు. చాణక్య చంద్రగుప్తుల వ్యాజమునఁ దనరాష్ట్రమును వృద్ధిఁ బొందించుకొనఁదగిన యదను రాఁజూచి స్వబలమును శత్రుబలమును ఆలోచించుచు నిశ్చిత ప్రత్యుత్తరంబీయకుండెను.

కాని చాణక్యుఁడు గడుసరికావున నతని యాలోచనల నూహించుకొని అతని సంశయములు నశించునట్లు దగినట్టి మంత్రతంత్రములఁ బన్ని యతని మెప్పించి నందరాజ్యమునం దర్ధభాగము నిప్పించునట్లుగా నొప్పందము సేయించి యెట్టకేల కతని సాహాయ్యమును బడసెను. పర్వతరాజు వెంట నతని సహాయులుగ శక, యవన, కిరాత, కాంభోజ, పారసీక, బాహ్లిక రాజ ప్రభృతులును లేచివచ్చిరి. ఇట్లు ప్రాంతసీమలనుండి దాడి వెడలి వచ్చిన మ్లేచ్ఛబలములు బహుసంఖ్యాతములును శౌర్యవీర్యధైర్య సంయుతములు నైనవి.

చాణక్య చంద్రగుప్తుల యాలోచన మూలమున, మ్లేచ్ఛబలములు రెండు భాగములుగ వీడి, పూర్వభాగము గండకీ ప్రాంతముసేరి పాటలిని ముట్టడింపఁ బోన పర్వత రాజుచే నడపఁబడిన మూలబలము గంగా శోణాసంగమము వైపు నడచెను. నందులు తమసైన్యముల నడపుకొని సరయూసంగమున శత్రువున కై వేచియుండఁగా, ఇందుశర్మ తంత్రములఁ బన్ని నందుల విడఁదీసి చాణక్యునివలయందుఁ జిక్కించెను. అంత నితఁడు వీరి నందఱను సంహరింపించి మొదటి ప్రతిజ్ఞను నెరవేర్చుకొనెను.

మంత్రిరాక్షసుఁడు.

నందమంత్రులలో ప్రముఖుఁడును ప్రచండధీబలదోర్బలములు గలవాఁడు నొకఁడుండెను. ఇతని పేరు రాక్షసుఁడు. రాజ్య

నిర్వహణమునందు మనుష్యులలో నితనికి సమానుఁ డక్కాలము నలేనందున, అట్టి అమానుష ప్రజ్ఞా శౌర్యములకు రాక్షసుఁ డని బిరుదుఁ బడసియుండెను. స్వామిభక్తి పరాయణుఁడగు నీతఁడు తన యనుపమేయ సాహసంబులతో పగతుర సైన్యములఁ బలు సోలించి కూలించి నందుల శ్లాఘనను బడసెను గాని నంద నాశ వృత్తాంతము సేనలయందుఁబర్వఁగనే పర్వతరాజు బలముల కుత్సాహాధిక్యమును పాటలి బలములకు దైన్యాధిక్యమును రాక్షసునకు శోకవిహ్వలతయు నుప్పతిల్లె.

నందసంహార మయినను మంత్రి రాక్షసుని ప్రతిభా విశేషమునకును స్వామిభక్తికిని వెఱచి చంద్రగుప్తుఁడు పాటలి నగరమునఁ బ్రవేశించినవాఁడు కాఁడు. మఱియు చాణక్యుఁడు తన రెండవ పంతమగు చంద్రగుప్త పట్టాభిషేకమును జెల్లించుట కుపాయముల నాలోచించుచు పాటలీ ప్రవేశ ప్రయత్నమందు నుద్యుక్తుఁ డయ్యెను. కావున జయరాత్రిని పర్వతు బలములు పురికి దూరమున శిబిరములయందు విడిసియుండెను.

విషకన్యక.

ఇంతలో రాక్షసుఁడు నందుల కుచితమైన తర్పణము చాణక్య చంద్రగుప్త పర్వతేశ్వరాదుల సంహారమె యని నిశ్చయించుకొని, అదిముగించుటకు యుద్ధోపాయ మక్కఱకు రానందునఁ దగిన మాయోపాయములను తనయావచ్ఛక్తితోఁ బన్నెను. అందు మొదటిది విషకన్యా ప్రయోగము. చిఱుత

ప్రాయమునుండి యొకయాఁడు పిల్లను రాక్షసుఁడు సాఁకుచు వచ్చెను. దీనికిఁ గ్రమక్రమముగ నల్పమాత్రలనుండి యెక్కించుచు నధికమాత్రల పర్యంతము జీర్ణమగునట్లుగా విసము నొసవించుచుండెను. ఈ చిన్న బిడ్డ నవయువతిగను జగన్మోహనాంగిగను నుండె. జీవసిద్ధియను పేరఁబరఁగుచు తనయొద్ద నాశ్రితుఁడుగ, విశ్వాసపాత్రుఁడుగ, దైవజ్ఞసూత్రుఁడుగనున్న క్షపణక వేషధారి నిందుశర్మను బిలిచి యతనిని బలువిధములఁ బొగడి యొకసందేశమునకు నియ్యకొలిపి విషకన్యక నొప్పగించి చంద్రగుప్తునకుఁ దన కుమార్పణాస్వాగత సూచకమగు కానుకగా నాచిన్న దానిని జేర్చుమని వేడెను. అట్టిసందేశ సమర్పణములతో నాజీవసిద్ధి చాణక్య సన్నిధిఁ జేరనితఁడును రాక్షసాపేక్ష నూహించి చంద్రగుప్తునకు పరస్త్రీ కాంక్ష లేమిని దెలిపి పర్వతేశ్వరుని సంశ్లేషంబునకు కొనిపోవునట్టి యుపాయమును చేయింప, బుద్ధిహీనుఁడును కామాతురుఁడును నగు నాపర్వతేశుఁడు ఆకన్యకను స్వీకరించి విషస్పృష్టుఁడై మృతినొందెను. ఇట్లు చాణక్యుఁడీ యుక్తి వలనఁ జంద్రగుప్తుని ప్రాణములను దక్కించుటయే కాక నందరాజ్యములో భాగమడుగకుండఁ బర్వతేశ్వరునిఁగూడ సంహరించెను.

భాగురాయణుఁడు.

పర్వతరాజు కొమారునిపేరు మలయకేతువు. తండ్రి మరణముచే భీతిఁబడుచున్న మలయకేతువు నొద్దకు సేనాపతి

భాగురాయణుఁడువచ్చి పర్వతేంద్రుఁడు చాణక్యునిచేఁ జంపింపఁ బడెననియు మలయకేతువు తక్షణమే స్వదేశమునకుఁ బారి పోవని యెడల వాఁడు గూఁడ అర్ధరాజ్యమెగఁగొట్టఁ దలఁచిన చాణక్యునిచేఁ జంపింపఁబడుననియు చెప్పి చంద్రగుప్తచాణక్యుల మీఁదఁ దనకు భక్తి లేనందున మలయకేతువునే యాశ్రయించి మనుదమని నిశ్చయించి వచ్చినట్లు దెలిపి, యతనియెడ గొలు నమరియుండి చంద్రగుప్త పరమున మలయకేతువును వంచించెను. మలయకేతువు ఆమాటలనమ్మెను. భాగురాయణుండును అత్తెఱంగుననే సలుపుచు మలయకేతువును దోడ్కొని పర్వతరాజ్యంబుఁ జేరి యతని కమాత్యుఁడుగ నమరియుండెను.

రాక్షసుని మాయోపాయములు.

ఇట్లు పర్వతకుఁడు చచ్చిపోవ, మలయకేతువు పాఱిపోవ, చాణక్యచంద్రగుప్తులు పాటలీపురియందు జయఘోషముతోఁ బ్రవేశించిరి. రాక్షసుఁడు నంమన కీయకొనన ట్లభినయించుచుఁ బ్రవేశించిన సైన్యములపై తన సైన్యములఁద్రోలి పెక్కు శత్రువుల సంహరించెను. నందపక్షమే జయించినట్లు జయఘోషములఁ జేయించి చంద్రగుప్త పట్టాభిషేకము నాటంకపఱచెను. సర్వార్థసిద్ధిని భద్రపఱచినయెడల, స్వీకారపుత్రుని ద్వారా నందవంశమును నిలుపవచ్చునని, అతని సురంగమార్గమున నగరునుండి వెడలిపోయి తపోవనంబుననుండుమని వేఁడి పంపెను. తనకు అత్యంతప్రాణ సఖుండగు చందనదాసుని వశ

మునీ గర్భిణియగు స్వపత్నిని పుత్రసమేతముగ నిలిపి కాపాడుమనియెను. తనకార్యస్థుని శకటదాసునివశమున రహస్యములగు ధనకోశముల నప్పగించి నందపక్షబలంబునకై యుక్తరీతినెల్ల వ్యయంబు సేయఁబనిచెను. సూత్రధారదారువర్మను పిలిచి రాజభవనపు పూర్వద్వారమును కనకతోరణాదులతో నలంకరించి అందు యంత్రమును నిలిపి దానిని చంద్రగుప్తుఁడు ప్రవేశించునపుడు సడలించి వాని తలపైఁ ద్రోయించి చంప నియమించెను. పట్టపుటేనుఁగు మావటీకాని బర్బరకుని పిలిచి సవారిని మంచియదనుజూచి కనకదండికలో దాఁచిన కత్తిని దుస్సి వెనుకనుండు చంద్రగుప్తుని పొడిచి చంపుమనియెను. రాజవైద్యుఁడౌ అభయదత్తుని రప్పించి యోగచూర్ణము గలిపిన యౌషధముతో చంద్రగుప్త మరణమును సంపాదించుమని ప్రేరేపించెను. రాజ శయనాధికారియగు ప్రమోదకుని బంచి చంద్రగుప్తుఁడు మై మఱచి నిదురించుతఱిని సానకత్తితో సంహరించుమనియెను. రాజగృహముయొక్క అంతర్భిత్తి సురంగమునందు బీభత్సకాది ఘాతుక సమూహమును వేచియుండ నేర్పఱచి శయనమందు చంద్రగుప్తుని ప్రహరింపింప దిట్టము చేసెను. ఈప్రకారము రాక్షసుఁడిన్ని సందిగ్ధసమయములందు చంద్రగుప్త సంహారమునకై యతిచతురతరోపాయములఁ బన్నినను నందొక్కండైన నతనికి సుఫలప్రదంబు గాకపోయెను.

సర్వార్థసిద్ధి తపోవనం బరిగినది విని చాణక్యుఁడు నమ్మక మైన ఘాతుకులఁ బనిచి యతని శిరము దునిమించెను. ఇట్లు విష కన్యకమూలమున బర్వతరాజు మరణమును, చాణక్యప్రయత్న మున సర్వార్థసిద్ధి మరణమును, విని, రాక్షసుఁడు తన కిఁకఁ బాటలియందు నిలుకడ తగదనియోచి సురంగమార్గమున నగరు వదలి పర్వతరాజ్యమునకు నడచెను. నడచిపోయి మలయ కేతువు నాశ్రయించి తననందభక్తియు మృతినందతర్పణ ప్రతిజ్ఞయు విప్పి చెప్పెను. పర్వతేశ్వరునకు ఉచితతర్పణము శత్రుసంహార రూపమున మలయకేతువు ఆచరింపవలసిన యగ త్యమును గట్టిగ బోధించెను. రాక్షసునివంటి యమాత్య శ్రేష్ఠుఁడు తోడై యుండఁ దనకు తప్పక జయము కలుగునని నిశ్చయించి అతఁడు తన సైన్యముల నెల్ల సన్నద్ధపఱచి యుద్ధ మునకు బయలుదేరెను. అతనికి కశ గాంధార యవనక శ-చీన పూణకోలూతాది రాజులు తోడ్పడిరి.

చాణక్య ప్రయత్నములు.

చాణక్యుఁ డీవినోదములను చూచుచు నూరకుండెనా? లేదు లేదు. రాక్షసుని ప్రయత్నముల నన్నిటిని జారులచేఁ దెలిసికొనుచు నాతని మాయోపాయముల కన్నిటికిని ప్రతి మాయోపాయములు పన్నుచు చంద్రగుప్తునకు నెట్టి యాపద రాకుండఁ గాపాడుచుండెను. తనకు పరమ మిత్రుఁడగు పర్వత రాజు ఘాతమునకై రాక్షసుని పనుపున విషకన్యనుదోడ్కొని

పోవునని నేరముమోపి జీవసిద్ధిని గ్రామమునుండి వెడలఁ గొట్టెను. ఇందుమూలమునఁ దిరిగియు రాక్షసాశ్రయము జీవసిద్ధి కనుకూలించునట్లును, ఇట్టియనుకూలమున చంద్రగుప్తుని పరమున వేగు చూచుటకును, రాక్షస మలయకేతువులకు వైరము కల్పించుటకును, జీవసిద్ధికి సందుదొరికెను. మఱియు నీయుపాయము వలన పర్వత రాజు నొద్దకు విషకన్యను బంపిన వాఁడు చాణక్యుఁడన్న యపవాదము తొలఁగి ఆకన్యను రాక్షసుఁడే బంపెనన్న జనశ్రుతి పుట్టెను.

చాణక్యుఁడు పట్టణమునందంతటను తన చారుల నంపి నందపక్షపాతు లెవ్వరెవ్వ రెచ్చటనున్నది కనుగొనుచుండెను. ఒకచారునివలన నమాత్య రాక్షసుని భార్యాపుత్రాదులు పాటలిపురములోనే యొకసెట్టి యింటనున్నారని తెలిసికొనుట యేగాక రాక్షసుని చేతి ముద్రికయు సంపాదించెను. ఆముద్రికా సాహాయ్యము వలన నాతఁడు కొన్ని కాగితములు సృష్టించి మలయకేతువునకును రాక్షసునకును వైరము కలుగునట్లు చేసి వారి దాడిని వ్యర్థపుచ్చెను. ఇట్లు రాక్షసుఁడు చేసిన పరశిక్షణోపాయముల కెల్ల చాణక్యుఁడు తగుపాటి ప్రతివిధానముల నేర్పఱచి రెప్పవాల్పక చంద్రగుప్తుని రక్షించుచుండెను. నందాదులందఱు మృతినొందినను వారియెడ భక్తి విశ్వాసములు గలవాఁడై వారిశత్రువుఁడైన చంద్రగుప్తు నెట్లయిన సంహరించి తనమృతస్వాములకు తృప్తిఁగలుగఁ జేయవలెనని యమాత్య

రాక్షసుఁడు పట్టు విడువకుండెను. అమాత్య రాక్షసునివంటి మంత్రి చంద్రగుప్తుని కబ్బినయెడల నతఁడసామాన్య వైభవ శాలియగునని యెంచి రాక్షసున కెన్నియో యాశలు చూపి చాణక్యుఁడతని వశపఱచుకొన నెంచెనుగాని యా స్వామి భక్తపరాయణుఁడు లోఁబడిన వాఁడు కాఁడు. తుదకు నీ క్రింది యుపాయముచే రాక్షసుని వశపఱచుకొనెను.

రాక్షసుని వశీకరణము.

చందన దాసుఁడను సెట్టి పాటలీపురమున కలఁడు. అతఁడు రాక్షసునకు పరమమిత్రుఁడు. రాక్షసుఁడూరువిడిచి వెళ్లినప్పుడు తనభార్యా పుత్రాదుల నీతనియింటనే విడిచి వెళ్లెను. ఈ సంగతి తెలిసికొని చాణక్యుఁడు రాక్షస భార్యా పుత్రాదులను తనస్వాధీనముచేయుమని చందనదాసుని నిర్బంధ పెట్టెను. కాని యాతఁడు మిత్రద్రోహముచేసినవాఁడు కాఁడు. అందుకాతనికి నురిశిక్ష విధింపఁబడెను. ఈసమాచారము తెలిసి తనకొఱకై తనమిత్రుఁడు చంపఁబడుట న్యాయము కాదని తలఁచి రాక్షసుఁడు తన ప్రతిస్పర్థియయిన చాణక్యుని స్వాధీనమయి తనను జంపి తనమిత్రుని విడువ వలసినదని కోరెను. కాని "నీవు చంద్రగుప్తుని మంత్రిత్వము నొప్పుకొనిన యెడల నీమిత్రుని రక్షించెద" మని చాణక్యుఁడు చెప్పగా విధిలేక రాక్షసుఁడు అందునకు నొప్పుకొనెను. ఈ సమాచారమంతయు క్రీ. పూ. 322వ సంవత్సర ప్రాంతమున జరిగియుండును. అమాత్యరాక్షసుని

సాహాయ్యము వలనను చాణక్యుని మంత్రపు సాయమువలనను చంద్రగుప్తుఁ డరిభంజకుఁడై తనరాజ్యమును భరతఖండమం దంతటను వ్యాపింపఁ జేయుటయేగాక హిమాలయ పర్వతమున కావలనుండుదేశమును గూడ సాధించెను.

చరిత్రాంశములు.

రాక్షసుని వశపఱచుకొనినప్పుడే మలయ కేతువును గూడ వశపఱుచుకొని యాతనిచే చంద్రగుప్తునకు సామంత రాజుగా నుండున ట్లొప్పించుకొని చాణక్యుఁ డాతని రాజ్యము నకు నాతని బంపి వేసెను. ఈమలయ కేతు వెవ్వఁడై యుండ నోపు? ఇతనిచే నడుపఁ బడిన మ్లేచ్ఛయవన కాంభోజాది సైన్య ములనఁగ నెవ్వి? ఈ ప్రశ్నలకుఁ బండితు లనేకులు పెక్కు రీతుల ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నవారు. మలయకేతువు తండ్రి పర్వతరాజని చెప్పఁబడియున్నది. అందుచే నాతఁడు హిమా లయ గిరికందరప్రాంతమున వసించువాఁడని తోఁచుచున్నది. చంద్రగుప్తుని కిట్లు సాయము చేసిన సైన్యములు గ్రీకుసైన్య ములని కొందఱు యూరోపియనుల యభిప్రాయము. కాని గ్రీకుచరిత్రకారు లందఱును చంద్రగుప్తునకు గ్రీకుసైన్యములు సాయముచేసినట్లు వ్రాసియుండనందున పై యభిప్రాయము సరియైనది కాదని కీర్తిశేషులైన కాశీనాథ త్ర్యంబక తెలంగు గారి యభిప్రాయమై యున్నది. ఫిలిప్పాస్ అను గ్రీకుక్షాత్రపుని హిందువులు చంపిరని కర్టియస్ మొదలైన గ్రంథకారులు

వ్రాసినందున ఈ శాత్రవుఁడే పర్వతరాజ నామముతో హిందూ గ్రంథములందు వర్ణింపఁబడి యుండ నోపునని తలంప వచ్చును. తరువాత చంద్రగుప్తునిచే నోడింపఁబడి యాతనితో సంధిచేసి కొనిన శెల్యూకస్ అనువాఁడే మలయకేతువైనఁ గావచ్చును కాని యిది యిట్లని నిశ్చయముగాఁ జెప్ప వీలులేదు. హిమాలయ పర్వత సమప్రదేశము లాకాను దరులందును పార్వతీయజాతుల వారనేకు లిప్పటికిని వాసము చేయుచున్నారు. అట్టివారు కొందఱు చంద్రగుప్తునకు సహాయులు వచ్చియుందురు. అప్పుడా ప్రాంతముల గ్రీకువారును కొంద ఱుండినందున వారును నీ సైన్యములో చేరినను చేరియుండవచ్చును.

నాలుగవ ప్రకరణము.

గ్రీకువారితో యుద్ధము.

చంద్రగుప్తుఁ డసంఖ్యాకములగు సైన్యములఁ గూర్చుకొని యపరిమిత పరాక్రమవంతుఁడై యదివఱకు పంజాబ్ దేశము నాక్రమించియున్న గ్రీక్ సైన్యములఁ బూర్తిగనోడించి వెడలఁగొట్టెను. కాని ఈ కథాభాగమంతయు సవిస్తరముగ వర్ణించుటకుఁ బూర్వము గ్రీకువా రెవరైనది, వీరీ దేశమున కెట్లువచ్చినది సంగ్రహముగఁ జెప్పవలసియున్నది.

సింధునది కావలివైపునుండు సులేమాను హాలా పర్వతములు సరిహద్దుగ బ్రారంభమయి వరుసగ పశ్చిమమున ఆఫ్గనిస్థానము, బెలూచిస్థానము, పరిషియా (పారసీకము) ఆసియాలోనితుర్కి, ఐరోపాలోని తుర్కియను దేశనామములచేఁ బిలువంబడు భూభాగమంతయు మన కథాకాలమునఁ బారసీకముగ నుండెడిది. అట్టి పారసీకమునకుఁ బశ్చిమసరిహద్దు మకడోనియా రాజ్యము. ఈ మకడోనియాకు దక్షిణమున గల దేశము గ్రీసు. అక్కడి జనులే గ్రీకులు. ఇట్లు గ్రీకు మకడోనియా దేశములకును హిందూదేశమునకును మధ్యనుండినది పూర్వకాలమున నొక్క పారసీకమె. ఇందు దక్షిణ సముద్రము

నుండి గెడ్రోష్యా, అరకోష్యా, పరోపమిశదము, బాక్ట్రియానా, సాగ్దియానా క్రమముగ నుత్తరమున వ్యాపించి యుండెను. ఇందు గెడ్రోష్యా, అరకోష్యా, పరోపమిశదములు ఇక్కాలమున బెలూచిస్థానము, ఆఫ్గనిస్థానము లనంబడు చున్నవి. బాక్ట్రియానా సాగ్దియానాలు ఇప్పట్ల బొకారా, సమరకండము లనియు, భారతమున బాహ్లీక మనియు, ప్రకటములై యున్నవి. పరోపమిశద బాక్ట్రియానాలకు నడుమ హిందూకుశ పర్వతములును, బాక్ట్రియానా సాగ్దియానాలకు నడుమ ఉక్షు (Oxus) నదియును నున్నవి. సాగ్దియానా దేశమునకు దక్షిణమున ఉక్షునదియు ఉత్తరమున జాక్సార్టిసు నదియును పాఱుచున్నవి. అరకోష్యాకు పడమట డ్రాంగియానా, పరోపమిశదమునకు పడమట ఆర్యా, బాక్ట్రియాకు పడమట మార్గియానా దేశములు కలవు. గెడ్రోష్యాకు పడమట కార్మానియా, పెర్సిసు దేశములును వీని కుత్తరమున ఎడారియు దీని కుత్తరమున వరుసగ పార్థియ, హుర్కేనియా దేశములు వ్యాపించి కశ్యప (Caspian) సముద్రమును డాయుచున్నవి. పార్థియ హుర్కేనియలకు పడమటను, కశ్యప సముద్రమునకు దక్షిణ పశ్చిమముల మధ్యదేశము ఉన్నది. మధ్యదేశమునకు దక్షిణమున సూసియానా సీమయున్నది. ఈ దేశములన్నియు గలిసి ఇప్పట్ల పెర్షియా (పారసీకము) అని పఱగుచున్నవి. ఇట్టి భూమికి పడమట టైగ్రిసునది ప్రవహించు చున్నది. టైగ్రిసునది

మొదలు సింధునది వఱకును, పారశీక అరేబియా సముద్రములు మొదలు కాకసపర్వతము కాశ్యపసముద్రము జాక్సార్టిసునది వఱకును, వ్యాపించియుండు భూభాగమునకు అతిప్రాచీనకాలము నందు, ఐరాను అనగ ఆర్యావర్తమని పేరు. ఇందున్న వారికి ఆర్యులని పేరు. ఈ ఆర్యులే క్రమముగ ప్రజాధనబలముల ప్రబలించి నానాదిగ్దేశములనువ్యాపించి, నేటికిని పృథివీతల వాసులలో నత్యంత బుద్ధి భుజబలాఢ్యులై విలసిల్లు చున్నారు. అగుంగాక. మనము ప్రస్తుతమనుసరింతము.

గ్రీసు దేశమునకును హిందూ దేశమందలి సింధూనదము నకును అంతరము రమారమి నాలుగువేల మైళ్లుండును. గ్రీసు దేశస్థులను గ్రీకువారని పిలిచెదరు. వీరిని మన పూర్వులు మ్లేచ్ఛులనియు యవనులనియు వ్రాసియున్నారు. ఈ పదము లకు చదువరులు మహమ్మదీయులని యర్థము చేయగూడదు. ఏలయన మేమిప్పుడు వ్రాయుచున్న కథ మహమ్మదు పుట్టుటకు పూర్వము జరిగినది. ఈ వృత్తాంతము జరిగిన తరువాత 900 సంవత్సరములకు మహమ్మదు పుట్టెను. గ్రీకువారు మహాబలా ఢ్యులు. మగధదేశముపై నందులు రాజ్యము చేయుచున్న ప్పుడు గ్రీసుదేశమును దనసామ్రాజ్యమునం జేర్చుకొనియుండిన మకడోనియాలో అలెగ్జాండరను నొక మహావీరుఁడు క్రీ. పూ. 356 వ సంవత్సరమందు జన్మించెను.

అలెగ్జాండరు దండయాత్ర.

ఇతఁడు పెక్కు దేశములు జయించి పారసీక దేశమును స్వాధీనపఱచుకొనిన తరువాత హిందూ దేశము మీఁదికి దండెత్తి వచ్చెను. ఈతఁడు క్రీః పూ. 327 వ సంవత్సరము మే నెల మొదలుకొని క్రీ. పూ. 324 వ సంవత్సరము మే నెలవరకును అనఁగా మూఁడు సంవత్సరముల కాలము పంజాబ్ సింధు దేశముల యందుండి చిన్న చిన్న రాజ్యము లనేకములు జయించెను. ఇతనికిఁ దమంతట వశులయిన గొప్పరాజులలో మొదటివాఁడు తక్షశిలా నగరాధీశ్వరుఁడు. తక్షశిలా రాజ్యము సింధూ జీలమ్ నదుల నడుమనుండి పూర్వము మిక్కిలి విఖ్యాతివడసి యుండెను. బౌద్ధ కాలమునందు తక్షశిలా (రావల్ పిండి) నగరము సకల విద్యలకుఁ బుట్టినిల్లై యొప్పెను. అలెగ్జాండర్ సింధునదికిఁ దూర్పున విడిసియుండగనే తక్షశిలా రాజగు ఆంభీ అనువాఁడు ఏనువందల గుఱ్ఱములును, ముప్పది యేనుఁగులును, మూఁడువేల బలిసిన ఎద్దులును, పదివేల బలిసిన గొఱ్ఱెలును, కానుకగాఁ దీసికొనిపోయి అలెగ్జాండరు శరణుఁజొచ్చెను. ఇట్లు పంజాబు దేశమందలి యొక గొప్పరాజే అలెగ్జాండరుకు వశుఁడైనందున నతనిసాహాయ్యమువలన నలెగ్జాండరు పెక్కు స్వదేశీయ రాజుల నోడింపఁ గలిగెను.

అలెగ్జాండరు సింధు నదముమీఁద ఓహింద్ అనుస్థలము నొద్ద నావలతో వంతెనకట్టి దాఁటి తక్షశిలా రాజ్యమునకు

వచ్చి అచ్చటిరాజువలన మిక్కిలి గౌరవమందెను. అటనుండి యాతఁడు తక్షశిలాసైన్యములనుగూడ వెంటఁబెట్టుకొని పోరస్ రాజ్యముమీఁదికి దండెత్తి వెళ్లెను. జీలమ్ చీనాబ్ నదుల నడుమ పోరసు లను పౌరుషప్రధాను లప్పుడు రాజ్యము చేయుచుండిరి. గ్రీకు చరిత్రకారులు ఈ రాజుల పేరు పోరస్ అని వ్రాసిరి. ఈ పదము పౌరవపదద్యోతక మని కొందఱును పురుషోత్తమపదద్యోతక మని మఱికొందఱును వ్రాసియున్నారు. అప్పటి పౌరవరాజు హూణుఁడగు నలెగ్జాండరును జీలము నదియొద్ద తన చతురంగసేనతో నెదిరించెను. ప్రస్తుతము చిలియాన్వాలా యనఁబడు మైదానమునకుఁ బశ్చిమమునఁ బది నాల్గుమైళ్ల దూరమున నదియొడ్డున ఘోరమైన పోరుగలిగె. ఇంటిగుట్టు లంకకుఁ జేటన్నట్టు లీయుద్ధములోఁ దక్షశిలా రాజులు తమ స్వదేశస్థుఁడగు పురుషోత్తమునికి సాహాయ్యము చేయుటకు మాఱుగ దేశఘ్నులై తమసైన్యముతో నలెగ్జాండరు పక్షమునఁ బోరిరి. అందువలనను, బురుషోత్తముని రథంబులు నదియొడ్డు బురదలో దిగఁబడినందునను, అతని యేనుంగులు తిరుగఁబడి యతనిసైన్యమునే నాశనము చేసినందునను అలెగ్జాండరు సైన్యములు పురుషోత్తముని సైన్యములకంటె నెక్కుడుగా నున్నందునను, అతనికిఁ బరాభవము గలిగి యలెగ్జాండరునకే జయము గలిగెను.

అలెగ్జాండరు పంజాబుదేశములోను, సింధు దేశములోను, రెండుసంవత్సరముల కాలముండెను. అంతలో నుత్తర పంజాబులోని తక్షశిల (షేరిషేహాన్), నికాయా (మూంగ్); దక్షిణ పంజాబులోని అలెగ్జాండ్రియా, (వుచ్), సింధుదేశములోని పాటల (హైదరాబాద్), అను స్థలముల రాజులను దనకు నంకితులఁ జేసికొనియెను. తన సైన్యములోఁ గొంత భాగ మచ్చటచ్చట నుంచెను.

ఆతనికి హిందూదేశమంతయు జయింపవలెనను కోర్కెయుండెనుగాని యతని సైన్యములు బియాస్ నది దాఁటుటకు సమ్మతింపక తిరుగఁబడినందున నాతఁడు క్రీ. పూ. **325** లో మరలిపోవలసినవాఁడాయెను. తానుపంజాబుదేశములో సంపాదించిన రాజ్యమును కాపాడుటకు నధికారుల నియమించి వెళ్లెను.

చంద్రగుప్తుఁ డలెగ్జాండరును జూచుట.

ఇట్లు మన కథానాయకుండగు చంద్రగుప్తుఁడు చిన్న వయస్సులో నుండఁగా పంజాబుదేశమంతయు గ్రీకు దేశస్థులచే నాక్రమింపఁబడియె. నందవైరము కారణముగ చంద్రగుప్తుఁడు పాటలిపురమునుండి పలాయితుఁడై పంజాబు ప్రాంతమున దిరుగుచు నలెగ్జాండరుని దంతఁజొచ్చి యాతని దర్శించినట్లును నందులు సర్వజన విరోధులుగావున వారి నోడఁగొట్టి మగధము నాక్రమించుట మహాసులభ కార్యమని గ్రీకు యోధశ్రేష్ఠునకు

సేప్యభారత చక్రవర్తి మంత్రోపదేశ మొసఁగినట్లును, యేదో యొక కారణమువలన అలెగ్జాండరునకు చంద్రగుప్తునిపై నాగ్రహముప్పతిల్లి యతనిని బట్ట నాజ్ఞయిడ నతఁడు పర్వతప్రాంతములోనికిఁ బారిపోయినట్లును ప్లూటార్కు వ్రాసి యున్నాఁడు. ఈమాటయే నిజమైనయెడల చంద్రగుప్తుఁ డిరువదియైదేండ్ల వయస్సును మించనివాఁడుగా నున్నప్పుడు అలెగ్జాండరు మన దేశము మీఁదికి దండెత్తి వచ్చెనని మన మూహింపవచ్చును. కాని అలెగ్జాండరుతో నితనికిఁ బోరేల కలిగెనో మనమూహింప లేకున్నాము.

మూఁడులక్షల సైన్యపు వ్యూహములను, మగధాధీశుని యేకచ్ఛత్రాధిపత్యమును, మహానందుని ధనజనాదివైభవములను, చూచిన చంద్రగుప్తుని కనులకు అలెగ్జాండరుని 50,000 సైన్యమును పేదఱికమును చులకనయై తోఁచెనో? అలెగ్జాండరు చంద్రగుప్తుల పరస్పర మర్యాదోపచారములలో హెచ్చుతక్కువలు కానిపించెనో? గాంగేయసీమకు రాక స్వదేశప్రయాణోన్ముఖుఁడైన గ్రీకువీరుని జూచి మౌర్యుఁడు పరిహాసించెనో? సాయమిచ్చి గాంగేయ భూమిని బొసఁగ గూర్చినయెడ, తనకు భవ్యతం జూపమిని తెల్పిన మౌర్యునిపై నలెగ్జాండరు కినిసెనో? సామాన్య సంభాషణయందే చంద్రగుప్తుని స్వసామ్యతాగౌరవ భావంబుల కలెగ్జాండ రోర్వక పోయెనో? చింత్యము.

చంద్రగుప్తుఁడు స్వతంత్రుఁడగుట.

పైని వర్ణించినట్లు గ్రీసుదేశీయుఁడగు నలెగ్జాండరు పంజాబుదేశంబునఁ గొంత రాజ్యము సంపాదించి, వాని రక్షణార్థమై కొందఱు సైనికుల నటనట నునిచి వెడలిన తరువాత వారిని వెడలిఁగొట్టి యారాజ్యమును దానాక్రమించుకొనవలెనని చంద్రగుప్తుఁడు ప్రయత్నములు చేయఁ దొడఁగెను.

మహావీరుఁడగు నితఁడు సమయమును కనిపట్టి వాయవ్యప్రాంతమందలి యుద్ధప్రియులగు భటులను నరాట్టులను గూర్చుకొని శేషించిన గ్రీకుదళముల విదళీకరించి సైన్యబలమును నానాఁటికి వృద్ధిఁజేసికొని ప్రాంతసీమలకెల్ల నధికారియాయెను. (క్రీ. పూ. 322) అరాట్టులు, * అనఁగ, పంజాబు నివాసులును దొంగలును దోపిడికాండ్రును అని భారతమునందు దూషింపఁబడి యున్నారు. కఠేయులు నటులనే దూషింపఁబడి యున్నారు. కాని ఈ అరాట్టుల సీమలు ప్రజాసభపాలితములై, రాజుల కధికారమియ్యక స్వతంత్రజనపూరితముగ నున్నట్లు తోఁచెడిని.

మహామ్మదీయ చరిత్రమునందు అక్బరు చెల్లాచెదరుగ నున్న దేశభాగముల నెల్ల తనయాజ్ఞయం దిమిడ్చికొని చక్రవర్తిత్వముఁ బడసినట్లు అతనికి 1900సంవత్సరములకు మునుపు చంద్ర

---

* అరాట్టులు, అరాష్ట్రిలు అను పదములకు గ్రీసు చారిత్రకులు నుచోరార్థమునం దుపయోగించి యున్నారు.

గుప్తుఁడు చెల్లాచెదరుగనున్న సామంత ప్రభుత్వములనెల్ల ఏకాజ్ఞాచక్రమునకు వశపఱచుకొని సమగ్రాధీశుఁ డాయె ననవచ్చును.

చంద్రగుప్తుఁ డిట్లు గ్రీకువారిని వెడలఁగొట్టి, పంజాబు దేశమంతయు నాక్రమించుకొని, నందుల నోడించి, మగధ రాజ్యము సంపాదించి, హిందూదేశమున కంతకును దాన యేకచ్ఛత్రాధిపతిగ నుండఁదలఁచి సైన్యముల మిక్కిలి యభివృద్ధి చేసెను. ఆతనియొద్ద నాఱు లక్షల కాల్బలమును, ముప్పది వేల స్వారులును, తొమ్మిది వేల గజంబులును నుండెను. ఈ ప్రచండ సైన్యంబుతో నాతఁ డుత్తర హిందూదేశ మందలి యన్ని రాజ్యములను గెలిచి, నర్మదా హిమాలయములు దక్షిణోత్తరపు టెల్లలుగను బూర్వపశ్చిమ సముద్రంబు లాయా దిక్కుల యెల్లలుగను గల యార్యావర్తంబున కంతటికిని ప్రథమ చక్రవర్తి యయ్యెను.

శెల్యూకస్‌ను జయించుట.

ఇట్లు పంజాబునుండి వెడలఁగొట్టఁబడిన గ్రీకువారికి శెల్యూకస్ నికేటర్ అను రాజుగలఁడు. ఇతఁడు మొదట నలెగ్జాండరు నొద్దనున్న గొప్ప సేనానులలో నొకఁడు. అలెగ్జాండరు కాలధర్మము నొందిన తరువాత సెల్యూకస్ కొన్ని దినముల వఱకు నితర సేనానులతోఁ బోరాడి ఆసియా ఖండములోని పశ్చిమ భాగమునకును మధ్యభాగమునకును రాజై బేబిలోన్ పట్టణమందు క్రీ. పూ. 312 వ సంవత్సరమున పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను.

అతని రాజ్యము యొక్క తూర్పుసీమ హిందూదేశము నంటి యున్నందున గ్రీకుపతాకమును మరల పంజాబు దేశములో నిల్ప నెంచి దానిపై దాడివెడలి వచ్చెను (క్రీ. పూ. 305). అప్పటికి చంద్రగుప్తుఁడు సింహాసనమెక్కి పదునైదు సంవత్సరములయి యుండెను. అతఁడు పంజాబు సింధు దేశములను, గుజరాతు దేశమును జయించి వశపఱచికొని యుండెను. సెల్యూకసు సింధునది దాఁటుట నడ్డగింపక చాణక్య చంద్రగుప్తులు అత్యంత చాతుర్యముతో అతని సైన్యములనెల్ల తమ సైన్యములతో చుట్టి ముట్టడించుకొని బంధించి వేసిరి.

ఇట్టి యవసరమున సెల్యూకసు యుద్ధముఁజేసి సోలి పోయి శరణాగతుఁడాయెనని కొందఱును; యుద్ధము సేయుటకు వెఱచి తన దుర్బలము నరసి వీర్యముకంటె వివేకము మేలని నిశ్చయించి చంద్రగుప్తునకు శరణాగతుఁడాయెనని మఱికొందఱును వ్రాసి యున్నారు. కాని సెల్యూకసు శరణువేఁడుటయు చంద్రగుప్తుఁడభయమిచ్చుటయు జరుగుటకు బూర్వమే తమ చేతఁ జిక్కిన మకడోనియా సైన్యములపై మాగధసైన్యములు కసిదీర్చుకొనె ననుటకు సందియము లేదు. (క్రీ. పూ. 303.)

చంద్రగుప్తుఁడు శెల్యూకసుతో నొడంబడిక చేసికొని, గెడ్రోషియా అరకోషియా అనఁబడు అఫ్గానిస్థాను బలూచిస్థాను దేశముల నూడఁబీకికొనియెను. ఇప్పటి యాంగ్లేయులు పశ్చిమోత్తర సామంతసీమలందు పర్వతరక్షితమై, పరశత్రువుల

కభేద్యమై యుండు సరిహద్దులు. తమచేతఁ జిక్కఁబడవలెనని యత్నించిరి. మొగలరాజులును యత్నించిరి. కాని వీరి కేరికిని సాధ్యము కాలేదు. ఇట్టి సరిహద్దులు 2200 సంవత్సరములకు మునుపె మనదేశపు చారిత్రిక చక్రవర్తియగు చంద్రగుప్తుని యాజ్ఞచేత నిమిడియుండెనన్న మనకెంతటి యశఃకరము నానందకరముగ నున్నది!

చంద్రగుప్తుఁడు సెల్యూకసును అంతటితో వదలిపెట్టలేదు. అతని కుమారిత సుందరియు, యువతియు, నిపుణయునై యున్నందునను, తనకు మహిషినష్టమై యున్నందునను, యవనులింక మీఁదట శత్రుత్వము పాటింపకుండునట్లు దగుపాటి వస్తువును విశ్వాస స్థానమందుంచ వలసియున్నందునను, యాదవ పాండవులయు విరాట పాండవులయు వియ్యంబులు వోలె నా కాలమునందు వియ్యంబు నెయ్యంబునకు ఆధారముగ భావింపబడినందునను, చాణక్య మంత్రాలోచన నంగీకరించి చంద్రగుప్తుఁడామెను తనకు భార్యగ నామె తండ్రి సమర్పించునట్లు చేసెను. అటుపిమ్మట నా గ్రీకునాయకుఁడు తనకు 500 ఏనుఁగులు కావలయునని వేఁడ, ఒక గజగమనకు మూల్యముగ 500గజముల నియ్యవచ్చునను వాడుక ననుసరించి చంద్రగుప్తుఁడు మామకు బహుమానమంపెను. నాఁడు చంద్రగుప్తునివలనఁ బడినబాధలు మనస్సున నాటుకొనినందున గ్రీకులు ఈ దేశముపై దాడివెడలుట కలలోనైనను దలంప

రయిరి. కాని గ్రీకుదొర కుమార్తెను గాన, చంద్రగుప్తుని మహిషికిఁ బరివారములుగ ననేక గ్రీకులు పాటలియందు నివసించుచుండిరి. సెల్యూకసు తనరాష్ట్రపు పశ్చిమ ప్రాంతమున అంతిగోనసు అను పగతుఁడొకఁడు లేచి యుపద్రవించుట విని క్రీ॥ పూ. **308** వ సంవత్సరమున బయలుదేరి వెడలెను. కాని తనకు రాయబారిగ మెగాస్తనీసు అనువానిని నియమించి పాటలిపురమున నుండుమని నిలిపె. ఈ మెగాస్తనీసు పరివారములును, ఆగ్రీకుసాని పరివారములును, మౌర్యసేనయందమరియున్న శిల్పులును, చేతిపనివాండ్రును, గలిసి యొక్క గ్రీకుపేటయే పాటలిపురమందున్న ట్లూహింపదగియున్న దని రిసు డేవిడ్సుని యభిప్రాయము. ఇందువలన మనదేశపు జనులకు శిల్పాదికృత్యములు తెలియవని భావముకాదు.* మనవారినేర్పును గ్రీకులును గ్రీకులనేర్పును మనజనులును నేర్చియుందు రందము.

అలెగ్జాండరునకు పూర్వము భరతవర్షమును గుఱించి పశ్చిమ ఖండవాసులకు నిర్ణీత జ్ఞానము లేక యక్షరక్షాదిలోకములవలె పుక్కిటి పురాణములకు విషయమై యుండెను. లోకమంతటిని జయింప నాసక్తుఁడై వచ్చిన అలెగ్జాండరు అక్కాలమందు గ్రీకులకు ఋషిస్థానముననున్న అరిస్టాటిలుని శిష్యుండుగా నుంపఁబడి విద్యావినీతుఁడై పెరిగినందున, దానాక్రమింపఁగల

* శిల్పములు మున్నగువాని యందు హిందువుల నేర్పరితనమునకు మెగాస్తనీసు వలసినంత దృఢసాక్ష్య మిచ్చి వాఁడు.

సమస్త దేశముల చరిత్రభూగోళాది వివరములఁ జక్కఁగ వ్రాయగలయట్టిగ్రీకువిద్వాంసులను తోడ్కొనివచ్చెను. అట్టిపరంపరాప్రాప్తబుద్ధితో మెగాస్తనీసు తానున్నంత కాలము విన్నవియు కన్నవియు నౌవిషయముల దినచర్యగ వ్రాసికొనిపోయెను.

ఆ దినచర్యలో పాటలిపుత్రనిర్మాణాది వివరములును, చంద్రగుప్తరాజ్యభారాది వివరములును, ఆకాలమున నతఁడు అవలోకింప గల్గిన మతవర్ణాశ్రమాచార వ్యవహారాది వివరములును, దక్షిణ హిందూస్థానము మున్నగు తాను గనని ప్రదేశములనుగుఱించి దావినిన యట్టివివరములును, వంచనలేక లిఖించియున్నాఁడు.

అతఁడు పాటలియందున్న రెండు వత్సరముల లోపలనె ఎంతయో వ్రాసి స్వదేశమునకు పుస్తక రూపముగ జ్ఞానమును కొనిపోయెను. అందలి వర్తమానములను గ్రీసు ఇటలీ దేశస్థులగు చరిత్రకారులు తమతమ చరిత్రములలో నెక్కించుకొని, సరితప్పులను తమచిత్తము వచ్చినట్లు విమర్శనములలో కలిపి వ్రాసియుంచిరి.

ఇట్టివగు ఈచరిత్రాంశములే మన హిందూదేశపు చరిత్ర వృత్తాంతముల కాలనిర్ణయములను గూర్చుటకు ఆధారములాయెను. భారతీయుల నాగరికతయు, చరిత్రయు శ్రుతిస్మృతి పురాణేతిహాసముల మూలమున దొఱకగలయట్టివి అత్యంత ప్రాచీనములును 5000, 10000, 20,000 మొదలుగాగల సంవ

త్సరముల భూతకాల వ్యాప్తములయినను, కాల నిర్ణయపట్టికా రూపమున పేర్చి వ్రాయనందునను, అద్భుత విచిత్రములను అతిశయోక్తులుగ కలిపిరచించినందునను చరిత్ర దృష్టికి నవి అవిశ్వసనీయములయి యున్నవి. కావున మనదేశపు గత 2500 సంవత్సరముల వృత్తాంతముల పట్టికకు ఈ మెగాస్తనీసుని దినచర్య సమస్త చరిత్రకారకులకును అనివార్యమైన యాధారముగ నున్నది. ఈతఁడు సాండ్రాకోట్టసు, అని పేర్కొనియుండు నామము మొదట అనర్థ నామముగనే యుండెనుగాని, చంద్రగుప్త పదము ఆగ్రీకుని నోట నట్లు మారినదని సరు విల్లియమ్ జోన్సుఅను నొకపాశ్చాత్య విద్వాంసుఁడు వ్యాఖ్యానమియ్యగనే, అందుండి చరిత్ర జ్ఞానాగ్ని రేగి ఇదమిత్థమ్మని తెలియని హిందూచరిత్రపు వార్తాగారము లెల్ల రగులుకొనెను.

అటువంటి అగ్నిదాయకుఁడీమెగాస్తనీసు; అటువంటి అగ్ని యీచంద్రగుప్త (సాండ్రాకోటసు) నామము. కావున, నవనందులను చితియందు దగ్ధమగునట్లు చేసిన యీ చంద్రగుప్తుని పేరు, ఈభరతక్షితి దిగంతములకు వ్యాపించిన ప్రథమ చక్రవర్తి యశోఽగ్నిగను, భారతచరిత్రాంధకారమును కొంత మట్టునకైన తొలఁగించుచు, పురాణాతిశయోక్తి గహనంబును భస్మీకరించునట్టి దావానలంబుగను ప్రజ్వరిల్లుచున్నది.

చంద్రగుప్తుఁడు పూర్వమే కోసలరాజ్యమును కబళీకరించి యుండెను. అతఁడు స్వయముగ పంజాబును సింధు దేశమును

జయించెను. పంజాబులో సైన్యశిథిలతరాఁగనే చెదరువడియున్న సైన్యమంతటిని నాతండు తన మూలబలముగా చేసికొనెను. అనంతరము గుజరాతును జయించి అచ్చట నొకరాజ ప్రతినిధిని నియమించినట్లు రుద్రదాముని శిలాశాసనము నేఁటికిని తెల్పుచున్నది. దీనికి పూర్వమే ఇతఁడు అవంతి అనగా ఉజ్జయిని దేశమును ఆక్రమించి వశము పఱుచుకొని యుండెను.

ఇమ్మెయిని రాజ్యారూఢుఁడైన చంద్రగుప్తునకు విశ్రాంతికి సమయము దొరకినదిగాదు. వృషలజనన కలంకమునకు విషయభూతుండు కావునను, ధననందునిచే పరిపీడింపఁబడిన ప్రజలపై యధిరూఢుండు కావునను, నందకులాభిమానుల కూటోపజాపములకు లక్ష్యుండు కావునను, ఉన్నతజాతి సంభూత సామంత రాజుల అవజ్ఞా విరోధంబులకును, అలెగ్జాండరు పాశ్చాత్య సేనానాయకుల యభియోగంబునకును ఆస్పదుండు కావునను, స్వయంభారతసర్వస్వ విజయకాంక్షి గావునను, జయింపఁబడినరాష్ట్రముల సమాధానపఱచి పరిపాలనా సంవిధానములయందు సంస్కారలక్షణ దృష్టినైజము గలవాఁడు గావునను ఒక్కయెడ కూర్చొనుటకుగాని నిలచుటకుగాని త్రుటికాలము పరుండుటకుగాని వ్యవధిలేక, సదా దుష్టనిగ్రహ శిష్టపరిపాలనమునందే జీవితకాలమంతయు గడపవలసినవాఁడయ్యెను. చారిత్రికవిషయముల కవిశ్వసనీయములగు పురాణేతిహాసాదివిషయముల నటుండనిచ్చిన భరతఖండ చక్ర

వర్తులయందీతఁడే మొదటివాఁడుగఁ గన్పించుచున్నాఁడు. సేనలనడుపుట, శత్రువులనాక్రమించుట, నూతనదేశముల నార్జించుట, న్యాయముల దీర్చుట, నగరపంచాయతులు గ్రామపంచాయతులు నియమించుట, శిల్పములవృద్ధిపఱచుట, విదేశీయుల విచారించుట, జననమరణముల గణించుట, వ్యాపారముల విమర్శించుట, చేతిపనులఁబెంచుట, బాటలు వేయుట, వంతెనలు కట్టుట, ఓడలు నిర్మించుట, రాజపురుషులనియోగించుట, చారదృష్టిచూచుట, చౌర్యఘాతకాదులఖండించుట, పన్నులరాఁబట్టుట, కాలువలు చెరువులు బావులుత్రవ్వించుట, నీళ్లు విడుచుట, నేలకొలుచుట, పంటలెక్కించుట, ద్యూతమద్యాది దుఃఖముల విమర్శించుట, మున్నగు సర్వరాష్ట్రనిర్వాహ విషయములందును వేగన్నులచూపుతో జాగరూకుఁడై, ఆత్మరక్షణార్థము ఆహార, విహార, శయ్యా, ఆసన, భాజన, ఔషధ, బంధు, కళత్ర, మిత్ర, పుత్త్రాదులనెల్ల అనిమీలితనయనుఁడై పరిశోధించుచు ఇరువదినాలుగు వత్సరములు రాజ్యమేలెను.

చంద్రగుప్త రాజ్యవిస్తారము.

క్రీ. పూ 322 మొదలుకొని 303 వఱకు అనఁగాచంద్రగుప్తుఁడు మొదట గ్రీకువారిని పంజాబుదేశమునుండి వెడలఁగొట్టినది మొదలు శెల్యూకస్ నికేతర్ నోడించి అతనితో సంధిచేసికొను కాలమువఱకును చంద్రగుప్తుఁడు ఉత్తరమున అఫ్గనిస్థానము బెలూచిస్థానముల వఱకును పూర్వమునను పశ్చి

మమునను సముద్రమువఱకును గల రాజ్యమును జయించి యేకచ్ఛత్రాధిపత్యముతో నేలి హిందూదేశముయొక్క మొదటి చక్రవర్తియనిన బిరుదును సంపాదించుకొనెను.

మైసూరు గెజటీయరు లేఖకుఁడగు రైసుగారినుడువున, శికర్పూరుతాలూకా బందనిక్కెగ్రామపు శిలాశాసనము(12-వ శతాబ్దములో) కుంతలదేశమును మౌర్యుల మాగాణముగా వర్ణించుచున్నది. ఇయ్యది భీమావేదవతులకు నడుమ సహ్యాద్రులవఱకును శివమొగ్గ, చిత్రదుర్గము, బళ్లారి, ధార్వాడ, బీజాపురము, బొంబాయి, హైదరాబాదు సీమలభాగములను వ్యాపించిన దేశమనియు తెలిపెడిని. ఈదక్షిణదేశమును జయించినవాఁడు చంద్రగుప్తుఁడో, లేక ఇతనికొడుకగు బిందుసారుఁడో తెలియకున్నది. మైసూరు సీమలోనే శ్రవణ బెళగొళము నందలి శిలాశాసనము చొప్పున చంద్రగుప్తుఁడు అచ్చట జైనమతావలంబకుఁడై మరణమొందినట్లు గానంబడియెడి. కాని ఇది యింకను చింత్యము.

పదునాఱు సంవత్సరములలో నింత విశాలరాజ్యమును నిర్మించి, దానిని మిక్కిలి జాగ్రత్తతోఁ గాపాడిన ఈ రాజును భూమండలములో శూరాగ్రేసరులని ఘనతవహించిన ఫిలిప్పు అలెగ్జాండరు, హ్యానిబలు, నెపోలియను మొదలయిన మహాసేనానాయకులలో నొక్కనిఁగా నెంచవలెనని యొకానొక పాశ్చాత్యుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

అయిదవ ప్రకరణము.

చంద్రగుప్త కాలనిర్ణయము.

హిందూదేశమునకుఁ బ్రథమ చక్రవర్తియైన చంద్రగుప్తుని కాలమెట్లు నిర్ణయింపఁబడినదని చదువరు లడుగ వచ్చును. వారి జిజ్ఞాస తృప్తిపఱుచుటకై యిచ్చట నీవిషయము చర్చింప వలసియున్నది. ఇదియుఁగాక చంద్రగుప్తకాలనిర్ణయము హిందూదేశచరిత్రాధ్యయనముఁ జేయఁగోరు విద్యార్థులు గమనింపవలసిన ముఖ్యవిషయములలో నొక్కటి. హిందూదేశముయొక్క సాద్యంతచరిత్రము నేఁటివరకు హిందూమహాయుగము, మహమ్మదీయమహాయుగము, బ్రిటిషుప్రభుత్వము అని త్రిప్రకరణాత్మకముగా వర్ణింపఁబడుచున్నది. ఇందు రెండవ మూఁడవ ప్రకరణములలోని కాలనిర్ణయములు నిశ్చితములు. వానిని గుఱించి విశేష భిన్నాభిప్రాయము లుండవు. గజినీ మహమూదు సోమనాథ దేవాలయమును దోఁచుకొనిన సంవత్సరమును, అక్బరు చక్రవర్తి రాజ్యమునకు వచ్చిన తేదియు, లార్డుకారన్ వాలిసు రాజప్రతినిధిగా హిందూదేశమునకు

వచ్చిన యేఁడును మనము నిశ్చయముగా నెఱుఁగుదుము. ఇందుకు కారణము ఆయాకాలముల చరిత్రకారులు కాలస్థల నిర్ణయముతో సమకాలిక చరిత్రవిషయములను వ్రాసియుంచు టయే. కాని హిందూమహాయుగమునందలి చరిత్రాంశముల, కాలనిర్ణయ మిట్టిదికాదు. ఇందలి ప్రతివిషయిక కాలనిర్ణయము సంశయాస్పదమే. ప్రతివిషయమును గుఱించియు అభిప్రాయ భేదములు తండోపతండములు కలవు. ఋగ్వేదమెప్పుడు రచింపఁబడె ననిన ప్రశ్నకు నొక్కఁడు ఐదువేలయేండ్ల క్రిందననియు మఱియొకఁడు ఏడువేలేండ్లక్రింద ననియు, నింకొకఁడు పదివేలేండ్ల క్రిందననియుఁ బ్రత్యుత్తరము లిచ్చెదరు. ఇదమిద్ధమని చెప్పుటకు దగిన సాధనములు లేవు. ఇట్లే ఉపనిషత్తులకాలమును గుఱించియు మహాభాష్య రచనాకాలమును గుఱించియు శంకరాచార్యుని యవతార సమయమును గుఱించియు వాద ప్రతివాదములునుగలవు. పై కారణములచే హిందూ మహాయుగము నిశ్చితకాలజ్ఞానాభావ మను అంధకారముచే నిండియున్నది. ఇట్టి మహాంధకార మధ్యమున చంద్రగుప్త కాలనిర్ణయమను నొకచిన్న దీపము గ్రీకుచరిత్రకారుల సాయముచే వెలుగుచున్నందున దానిని నాధారముఁ జేసికొని అందుకు ముందువెనుక జరిగిన చరిత్రాంశముల కాలము పండితులు నిశ్చయించుచున్నారు.

కావున కాలనిర్ణయము లన్నింటికిని ఆధారభూతమైన చంద్రగుప్త కాలనిర్ణయమెట్లు చేయఁబడెనో, అదియెంతవఱకు నమ్మఁదగినదో మనమాలోచింప వలెను.

అలెగ్జాండరు హిందూదేశమునకు వచ్చినప్పుడతనితో నేతెంచిన పండితులును, చంద్రగుప్తుని దివాణమునకు రాయబారిగ వచ్చిన మెగస్తనిస్ అనువాఁడును వాని ననుసరించి మఱియు ననేకులగు గ్రీకుగ్రంథకారులును సాంద్రకోటస్ లేక శాంద్రగోప్తస్ అనువాఁడు అలెగ్జాండరును మొదట వచ్చి చూచినట్లును అలెగ్జాండరు చనిపోయిన కొలఁదికాలములోనే అతఁడు పంజాబు దేశమునుండి గ్రీకుసైనికులను వెడలఁగొట్టి స్వతంత్రుఁడైనట్లును అతని రాజధాని గంగయొడ్డున పాలిబోత్రా నామముతో మిగుల వైభవమునొందిన పట్టణమైనట్లును అతనికి పూర్వమున రాజుగనుండినది నంద్రస్ అనువాఁడైనట్లును వానియందు జనులకుద్వేషము గలిగినందున సాంద్రకోటస్ వానిని జంపి రాజైనట్లును వ్రాసియున్నారు. మొట్టమొదట సాంద్రకోటస్ అననెవ్వఁడో తెలియక పోయెనుగాని పైవర్ణనలన్నియు చక్కఁగ విమర్శించి పాశ్చాత్య విద్వాంసులు సాంద్రకోటస్ అనగా చంద్రగుప్తుఁడనియు పాలిబోత్రయనగా పాటలిపుత్రమనియు నంద్రస్ అనగా నందుఁడనియు నిశ్చయించియున్నారు. పాలిబోత్రకును గంగానదికిని గల యంతరము మెగస్తనిస్ వ్రాసియున్నాఁడు. అదియును ప్రస్తుతము పాట్నా

పట్టణమునకును గంగకునుగల యంతరముతో సరిపోవుచున్నది. ఇంతియగాక పాలిబోత్ర గంగాశోణల సంగమము వలన గలిగిన యంతర్వేదిలో నున్నదని అతఁడు వ్రాసిన విషయము ప్రస్తుతము పాట్నా, అనఁగాపూర్వపు పాటలీపురమునకే, అన్వయించుచున్నది. కావున పాలిబోత్రయనగా పాటలిపురమనియు, సాండ్రకోటస్ అనఁగా చంద్రగుప్తుఁడనియు ఈతఁడే సెల్యూకస్ నికేతర్ నోడించెననియు, ఇతనిరాజధాని పాటలిపురమనియు మనము గట్టిగఁజెప్పవచ్చును.

కాలనిర్ణయమునకు రెండవసాధనము.

ఇట్లు మనమొకనిశ్చయమైన సాధనమును బట్టి చంద్రగుప్తుని కాలమును కనుగొంటిమి. ఇదియే నిజమైనదని నొక్కి వక్కాణించుటకు మఱియొకస్వతంత్ర సాధనము కలదు. మొదటి సాధనమునకును దీనికిని సంబంధము లేక దీన వేఱువిధముగ లెక్కలువేసి పైకాలమునే సాధించుటవలన దీనిని స్వతంత్ర సాధనమంటిమి.

చంద్రగుప్తుని కుమారుఁడు బిందుసారుఁడు. బిందుసారుని కుమారుఁడు అశోకవర్ధనుఁడు. ఇతఁడే ధర్మోపదేశార్థమై తన రాజ్యము నందంతటను శిలాశాసనములను చెక్కించి వేయించి మిక్కిలి ఖ్యాతివడసిన అశోకుఁడు. ఇతని శాసనములలో అశోకుఁడనెడు నామము లేదు. ప్రియదర్శియన్న సంస్కృత పదము

నకు ప్రాకృతరూపమైన పియదశి నామముకలదు. కాని అశోకునికే ప్రియదర్శియనిన నామాంతరము గలదని మనము పెక్కుసాధనములవలన నిశ్చయింపవచ్చును.* ఈ విషయము చరిత్రకారులందఱును నిస్సంశయముగా నొప్పుకొనినదే యయినందున ఇచ్చట వివరణ మనవసరము.

అశోకునిచేఁ బ్రకటింపఁబడిన పదమూఁడవ శిలాశాసనమునందు నీప్రకారముగా వ్రాయఁబడియున్నది.

పదమూఁడవ శిలాశాసనము.

సత్యజయము.

"పియదశి ముఖ్యతమముగ నెన్నెడి విజయము ధర్మసందేశము వలననగువిజయమే. ఇట్టివిజయము పియదశి దనసామ్రాజ్యమునందేగాక దనకిరుగు పొరుగు సీమలయందలి ప్రజలందఱిమీఁదను గూడ నొందియున్నాఁడు. ఆరువందల యోజనముల దూరముననుండు అంతియోక నామధేయుఁడగు యోనరాజు నివసించు ప్రదేశమునకును ఈ అంతియోకున కావల 'తురమాయె' 'అంతికిని' 'మక' 'అలికసుందర' అనునామముల

*ఇందునుగురించి యధికము తెలిసికొనఁ గోరువారు The Journal of the Royal Asiatic Society యొక్క 1901 వ సంవత్సరపు సంపుటములోని Identity of Piyedasi with Asoka Maurya అన్నవ్యాసము చూడ నగును.

తోఁబరగు రాజచతుష్టయము నివసించు ప్రదేశములకును ఈవిజయము వ్యాపించియున్నది." *

ఈశాసనమునందు నైదుగుఱు విదేశపురాజుల పేళ్లు దాహరింపఁబడినవి. వీరిలో అంతియోకుఁడనువాఁడు ఆంటియోకస్ థియాస్ అను(Antiochus Theos)సిరియాదేశపు రాజు. ఇతఁడు క్రీ. పూ. 246 వఱకు రాజ్యముచేసెను. తురమాయే అనువాఁడు టాలిమీ ఫిలాడల్ఫస్(Ptolemy Philadelphus) అనునామముతో ఈజిప్తుదేశముపై రాజ్యముఁజేసి క్రీ. పూ. 246 లో మృతుఁడయ్యెను. ఈతనికూఁతునే అంటియోకుఁడు వివాహమాడెను. అంతికిని అనువాఁడు ఆంటిగోనస్ గొనిటస్ అను నామముతో మకడోనియా రాజ్యమును సంపా

---

* Eshe cha mu (kha) mute Vijayedevanam Priyasayo dhramavijayo; so cha puna ladho deva nam priyasa iha cha sa (dre) shu cha anteshu [8] ashashu pi Yojanasa(te) shu yatra Amtiyokonama Yona raja param cha teva Amtiyokena chature-[4] rajani Turamaye nama Amtikini nama Maka nama Alikasundaro nama. (ఏ షేచా ముఖముతే విజయే దేవానాం ప్రియసయో ధ్రమవిజయోసో చ పున లధో దేవానాం ప్రియస ఇహా చ సద్రేషుచ అంతేషు [8] అషషుపి యోజనా శ[తే] షు యాత్ర అంతియోకో నామ యోనరాజా పరాంచ తేవ అంతి యోకేనచతురే [4] రాజాని తురమాయే నామ అంతికిని నామ మక నామ అలిక సుందరో నామ.)

దించి 289 వఱకు రాజ్యముచేసెను. అలికసుందరుఁడను వాఁడు పైరసు అనువాని కుమారుఁడు. అలెగ్జాండరు నాఁబడు ఎపిరస్-దేశపు ప్రభువు. క్రీ. పూ. రమారమి 260 వ సంవత్సరము వఱకు ప్రభుత్వముఁ జేసెను. మాగాస్ అనువాఁడు సైరిన్ దేశపురాజు టాలిమీకి సాపత్న్యసోదరుఁడు. 258 వ సంవత్సరమున పరలోకగతుఁ డయ్యెను.

పైని ఉదాహరింపఁబడిన పేళ్లుగల రాజు లచ్చటచ్చట భిన్నకాలములం దుండినను పై ఐదుపేళ్లుగల రాజు లేక కాలము నందు భిన్నదేశముల నేలుచుండుట మేముదహరించిన సిరియా, ఈజిప్తు, మకడోనియా, ఎపిరస్, సైరిన్ రాజుల విషయమయ్యే సిద్ధించుచున్నది. కనుక కాలనిర్ణయ విషయములో పొరబాటెంతమాత్ర ముండుటకు వీలులేదు. ఇదియునుంగాక ఈ మెగాస్ తప్ప యీనామధేయము గల మఱియొక రాజు లేనే లేఁడు.

మెగాస్ రాజు 258 వ సంవత్సరమున మృతుఁడయ్యెను. అలెగ్జాండరు గూడ ఆసంవత్సరముననో లేక యంతకు గొంచెము కాలము పూర్వముననో పరలోక గతుఁడయ్యెను. కావున పైని పేర్కొనఁబడిన అశోకశాసనము మెగాస్ బ్రతికియుండగనో లేక మృతిఁజెందిన సమాచారము తెలియక పూర్వమో చెక్కింపఁబడి యుండును. సైరస్ నుండి మెగాస్ మృతిఁజెందిన

వర్తమానము హిందూదేశమునకు వచ్చుటకు నొకసంవత్సరముకంటె నెక్కుడుకాలము పట్టదనుట నిశ్చయము. కావున 257 వ సంవత్సరముకంటెఁ దరువాతికాలమున నీ శాసనము చెక్కింపఁబడలేదని మనము నిశ్చయింతవచ్చును. ఈశాసనము అశోకుని పట్టాభిషేకమయిన తరువాత పదమూఁడవ యేట చెక్కింపఁబడియెను. అనఁగాఁబట్టాభిషేకమై పంద్రెండు సంవత్సరములు గతించెనని యర్థము. 257 తో 12 కలుపఁగా 269 వ సంఖ్య సిద్ధించుచున్నది. కావున క్రీ. పూ. 269 వ సంవత్సరమున అశోక మహారాజు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెనని తేలుచున్నది. సింహళద్వీప చరిత్రములఁజూడ, కొన్నిగృహ కలహములచే నశోకుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చిన తరువాత మూఁడు సంవత్సరములకు నతనిపట్టాభిషేకము జరిగెనని తెలియుచున్నది. కనుక నాతనికి 269 లోఁ బట్టాభిషేకము జరిగినను ఆతఁడంతకు మూఁడుసంవత్సరములముందే అనఁగా క్రీ. పూ. 272 లో రాజ్యమునకు వచ్చినట్లు గ్రహింపవచ్చును.

అశోకుని తండ్రి బిందుసారుఁడు. ఆతఁడిరువది యైదు సంవత్సరములు రాజ్యముఁ జేసెనని పురాణములు చెప్పు చున్నవి. మన చరిత్రనాయకుఁడగు చంద్రగుప్తుఁ డీ బిందు సారునితండ్రి. ఈతఁడిఱువది నాలుగు సంవత్సరములు నేలయేలె నని పురాణములును సింహళగ్రంథములును నుడువుచున్నవి. అనఁగా చంద్రగుప్తుఁడును బిందుసారుఁడును కలిసి 49 సంవత్స

రములు రాజ్యమేలిరి. ఈ సంఖ్య 49 యిదివఱకు మనచే సాధింపబడిన 272 లో ననఁగా అశోకుఁడు రాజ్యమునకువచ్చిన సంఖ్యలోఁ గలుపఁగా 321 వచ్చుచున్నది. ఇదియే చంద్రగుప్తుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చిన సంవత్సరపు సంఖ్య.

ఈలాగు మనము రెండు భిన్నమార్గముల బయలుదేరి వేఱువేఱు నడకల నడచినను ఘట్టకుటీప్రభాత న్యాయమున నొక్కచోటికే వచ్చి చేరుచున్నాము. సాంద్రకోటస్ అనఁగా చంద్రగుప్తుఁడని యెంచి, అలెగ్జాండరుయొక్క దండయాత్ర తిథులును గ్రీకుచరిత్రకారులును నాధారముగా గైకొని వేసిన లెక్కవలనను అశోకవర్ధనుని శాసనము నాధారము చేసికొని పురాణాదులలో వర్ణింపఁబడిన మౌర్యరాజుల పాలనాకాలము లెక్కవేసినను క్రీ. పూ. 321 లోనో లేక 322 లోనో, అతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చినట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

ఇదియుఁగాక వేరొక విశేషము గలదు. అశోకుఁడు క్రీ. పూ. 272 మొదలు కొని 231 వఱకు రాజ్యమేలెను. అతనిచే శాసనములోఁ జేర్కొనఁబడిన ఆంటియోకుఁ డతనికి సమకాలికుఁడై 261 మొదలు 246 వఱకు రాజ్యమేలెను. చంద్రగుప్తుఁడు అశోకునితాత. శల్యూకస్ నెకటార్ ఆంటియోకుని తాత. మనుమలు సమకాలికులైనప్పుడు వారితాతలు గూడ సమకాలికు లగుట సహజమని సాధారణముగ గ్రహింప

వచ్చును. కావున సెల్యూకస్ నికేతర్ చంద్రగుప్త మౌర్యునకు సమకాలికుఁడనుట స్పష్టము.

పైని వ్రాయఁబడిన హేతువులచే మనచరిత్ర నాయకుండగు చంద్రగుప్త మౌర్యుఁడు అలెగ్జాండరు తోడను సెల్యూకస్ నికేతర్ తోడను సమకాలీనుఁడు అని తేలినది. గ్రీకు వారగు వీరిద్దఱి చరిత్రలును సమకాలికులైన గ్రంథకారులచే వ్రాయఁబడియున్నందున వారికాలము నిశ్చితము. వారి యుద్ధములనుగుఱించియు దాడులనుగుఱించియు ప్రవాసములను గుఱించియు చేయఁబడిన కాలనిర్ణయములలో ఒకటిరెండు నెలల విభేదము వచ్చినను రావచ్చును. కాని అంతకంటె నెక్కుడు ఎచ్చుతక్కువ లుండవు.

అలెగ్జాండరు హిందూదేశమునకు వచ్చినప్పుడు చంద్రగుప్తుఁడు ఆతనిని సందర్శించినట్టున్నది గావున ఈప్రసంగము క్రీ. పూ. 325 లోనో 326 లోనో జరిగియుండవలెను. అలెగ్జాండరు క్రీ. పూ 325 వ సంవత్సరమందు మే నెలలోనో జూన్ నెలలోనో కీర్తిశేషుఁడయ్యెను. అతని మరణవార్త తెలిసిన కొలఁదికాలమునకే చంద్రగుప్తుఁడు స్వతంత్రుఁడయ్యెనని వ్రాయఁబడియున్నది. అలెగ్జాండరుని మరణవార్త హిందూదేశజనులకుఁ దెలియుటకు రెండునెలలు పట్టినదనుకొన్నను ఆగస్టునెలలోనో లేక సెప్టెంబరు నెలలోనో యీవార్త తెలిసియుండును

ఆతఁడు వెంటనే సైన్యములను కూర్చుకొని పంజాబుదేశమునుండి గ్రీకువారిని వెడలఁగొట్టినందున నీవార్త క్రీ. పూ. 322 లో జరిగెనని చెప్పవచ్చును. సెల్యూకస్ తన ఏష్యావైభవమునకు బునాది నిర్మించుకొనుచుండగా చంద్రగుప్తుఁడు హిందూదేశమునకు జక్రవర్తియయ్యెనని జస్టిన్ వ్రాసియున్నాఁడు* సెల్యూకస్ క్రీ. పూ 321 లో బేబిలోన్ పట్టణమునకు క్షేత్రపుఁడుగా నియమింపఁబడెను. ఈక్షేత్రపాధికారమే యతఁడు తరువాత రాజగుటకు మూలాధారము. అప్పటికి చంద్రగుప్తుఁడు మగధాధీశ్వరుఁడై యుండవలెను. కావున నందసంహారము, పర్వతేశ్వర వధ, అమాత్యరాక్షసుని వశపఱచుకొనుట మొదలైన ముద్రారాక్షస వర్ణిత కథాంశము లన్నియు 321 లోనో తరువాత ఒకటిరెండు సంవత్సరములలోనో జరిగియుండవలెను. సెల్యూకసు 305 లోనో 304 లోనో చంద్రగుప్తుని మీఁదికి దండెత్తివచ్చి 303 లోఁ బూర్తిగ పరాభూతుఁడై మగధేశ్వరునితో సంధిఁ జేసికొని వెళ్లిపోయెను. చంద్రగుప్తుఁడిఱువదినాలుగు సంవత్సరములవఱకు రాజ్యముఁ జేసెనని వాయుభాగవతాది పురాణములలోను సింహళదేశపు చరిత్ర

---

* "Sandrakottus having thus won the throne was reigning over India when Seleucus was laying the foundations of his future greatness". (Justin

లోను వ్రాసియుండుటం బట్టి అతఁడు 298 లోనో లేక 297 లోనో కీర్తిశేషుఁడయ్యెనని మనము చెప్పవచ్చును. చంద్రగుప్తుఁడలెగ్జాండరును చూచువఱకు నిరువదియైదేండ్ల వయస్సు గలవాఁడని యెంచితిమేని యాతఁడు 350 వ సంవత్సరప్రాంతమున జన్మించి యుండవలెను. మనమిట్లు తేల్చుకొనిన కాల నిర్ణయమంతయు నీక్రింది పట్టికలోఁ గనుపఱచఁ బడినది.

క్రీ. పూ.	
350	చంద్రగుప్తజననము.
326, 325	అలెగ్జాండరును చూచుట.
323 అక్టోబరు, **322**	చంద్రగుప్తుఁడు పంజాబునుండి గ్రీకు వారిని వెడలఁ గొట్టుట.
322, 321	మగధరాజ్యము నాక్రమించుకొనుట.
305, 304	సెల్యూకసు హిందూదేశము మీఁదికి దండెత్తివచ్చుట.
303	సెల్యూకసు పరాభవము, చంద్రగుప్తునితో సంధిచేసికొనుట.
298, 297	చంద్రగుప్తుని మరణము.

ఆఅవ ప్రకరణము.

చంద్రగుప్తుని రాజధాని.

భరతఖండంబునంతను ఏకఛత్రాధిపత్యము క్రిందికిఁ దెచ్చిన మనకథానాయకుఁడు పాటలిపుత్త్రమను నగరమునందు రాజ్యము చేయుచుండెను. పుష్పపురము, కుసుమ పురము అను నామాంతరములు గల యీపట్టణరాజము చంద్రగుప్త చక్రవర్తి ప్రభుత్వకాలమునందు మహోన్నతావస్థను చెంది, ఆతని మనుమఁడగు అశోకుని రాజ్యకాలమందు నత్యుచ్చవైభవ శిఖరముఁ జేరి, భూలోకమునందు నాకాలమున నున్న యశేష పట్టణములలో నతిశ్రేష్ఠమైనదియు, నద్వితీయమైనదియు నని బొగడ్తఁగని యుండెను. ఇదియుఁగాక, యనేక కవులకును, పండితులకును, శిల్పులకును, అన్యదేశ వర్తకులకును, ఆశ్రయ స్థానమును, వర్ణనీయవిషయమును అయి రాఘవుల అయోధ్యకును, కౌరవుల హస్తినాపురమునకును, మోగలుల ఢిల్లీకిని, ఆంగ్లేయుల కలకత్తాకును సరిపోల్పఁదగిన యీపుష్పపురి రమారమి వేయి సంవత్సరముల వఱకును మగధరాజధానియై విలసిల్లెను! ఇట్టి పురశ్రేష్ఠముయొక్క యుత్పత్తియు, చంద్రగుప్తుని

కాలమున నద్దాని వైభవమును, సంక్షిప్తముగఁ దరువాతి చరిత్రయు, నీప్రకరణమునందు వర్ణింపఁ బడుట యత్యంతా వశ్యకము.

నామ నిర్దేశము.

సాధారణముగా నిటీవలి యింగ్లీషు చరిత్ర గ్రంథములలో 'పాటలిపుత్ర' నామమే యెక్కుడుగా వ్యవహరింపఁబడు చున్నను, సంస్కృతకవులు మాత్రము పాటలిపుర, కుసుమపుర, పుష్పపుర నామములనే వాడి యున్నారు.* త్రికాండశేషము నందు మాత్రము 'పాటలీపుత్ర' మను పాఠాంతరము కలదు. బృహత్కథయందుఁ గూడ నీపేరు వచ్చినట్లున్నది. గ్రీకుల భాషలో దీనిని పాలిబోతు(Palibothu)అని వాడియున్నారు. ఈ పట్టణస్థానమునందున్న పట్టణమునకు నిపుడు 'పాట్నా యన్న పేరు కలదు.

ఇప్పుడీ పట్టణమెచ్చట నున్నది?

హిందూదేశపటమును ఎదుట వేసికొని చూచిన యెడల, ఈశాన్యదిశయందు ఇప్పుడు ఈ దేశపు ముఖ్యరాజధాని యగు కలకత్తాపురి కానవచ్చును. ఇప్పురి గంగానదిపాయలలో పెద్దది యగు హుగ్లీనదీ తీరమున గంగాసాగరమునకు నలువది మైళ్ళ దూరమున అలరారుచున్నది. ఇచ్చట నుండి యోడ మార్గ

* రఘువంశము, 6. వ సర్గము, 24 వ శ్లోకము. ఆర్యభట్టీయము, ద్వితీయ గణితపాదము.

మునో లేక పొగబండి మార్గమునో అనుసరించితిమేని రమా రమి 333 మైళ్ళ దూరమున పాట్నాయను పట్టణము గంగా తీరమున కలకత్తాకు వాయవ్యమున నుండఁజూతుము. ఇయ్యది దిగువ బంగాళవు(Lower Bengal) పట్టణములలో కలకత్తాకు రెండవదిగానున్నది. ఇంతటి విస్తీర్ణమును జనసంఖ్యయు నేఁటికిని గల యీ పాట్నాపురి మహమ్మదీయ పరిపాలనమున బేహారు జిల్లాకు ముఖ్యస్థానముగనుండె. కాని ఈ నామముచే నొప్పు పురము 650 వత్సరములకు మున్నుండలేదు. దీనిస్థానమున గొంతకాలము బీడును, అంతకుఁ బూర్వమున, ననఁగా ప్రాచీన కాలమునందు మఱియొక గొప్పపురియు నుండెడివి. ఆపురియే పాటలిపురము.

రాజకీయవిషయమునందు గంగానదియొక్క విశేషము నరయుఁడు. గంగాశాఖ యగు హూగ్లితీరమున హిందూదేశపు ప్రస్తుతపు రాజధాని కలకత్తా యున్నది. గంగ కుపనదియగు యమునాతీరమున, మహమ్మదీయ రాజధానులగు ఢిల్లీ, యాగ్రాలు కలవు. ఢిల్లీకి మూఁడు మైళ్లదూరమున పాండవ రాజధాని ఇంద్రప్రస్థ ముండె. ఇంద్రప్రస్థమునకు అఱువదిమైళ్లు వాయవ్యమున కౌరవపారిక్షితుల రాజధాని హస్తినాపురముండె. గంగ కుత్తరోపనదియగు సరయు (గాగ్రా) దక్షిణతీరమున అయోధ్యాపురి రఘుకులరాజుల రాజధానిగనుండె. గంగ, గాగ్రా, రాప్తి, గండకి, శోణానదులుకలియు ప్రాంతమున పాటలి